

SPEKNER ENIKŐ

ADALÉKOK A BUDAVÁRI ISTVÁN TORONY
NÉVADÓJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A budavári királyi palota legkorábbinak tartott, igen jellegzetes épületéről,¹ a Várhegy déli csücskében emelt, nagyméretű négyzetes toronyról kevés írott forrás maradt fenn. Egyetlen, eddig ismert okleveles említése Zsigmond király uralkodásának vége felé keletkezett. A Bázelen tartózkodó idős uralkodó 1434. január 17-én rendeletet adott ki a budavári palotában királyi pecséttel lezártan elhelyezett Szent Korona és koronázási jelvények további védelméről, miután az őrzésükkel megbízott Garai Miklós nádor 1433 decemberében elhalálozott. A koronázási ékszereket a palotában az említett oklevél megjelölése szerint a „néhai *István herceg tornyánál* (lévő) vízmedence melletti tárnokházban” helyezték el.² Az először e késői említésben feltűnő István név ezután évszázadokra hozzákötődött az épülethez, s azt még a 16. század vége felé is így nevezték. Az okleveles említést követően a torony már csak elbeszélő forrásainkban fordult elő, de azokban már az

István úr tornya megjelölést használták. Mielőtt rátérnénk annak tárgyalására, hogy az elnevezés alapján kit vagy kiket vehetünk számba lehetséges névadóként, érdemes részletesebben áttekintünk e forrásokat.

Az elbeszélő források főleg két esemény során idézték a tornyot, részben Hunyadi Mátyásnak V. László király által elrendelt elfogatásának leírásakor, fogva tartásának színhelyeként, részben pedig az 1529. évi ostrom és az azt követő történésekkel kapcsolatban.

Az 1488-ban közel egy időben Brűnben és Augsburgban megjelent Thuróczy krónika szerint V. László király parancsára Mátyást „quadam arta in domo ad latus turris *Isthwanwr* edificata ad inferiores termas prospiciente pervigili sub custodia ...”, azaz egy bizonyos az „*István úr tornya*” mellett épült szűk kis házban, mely a hévizek felé (Alhévízre) nézett, tartották állandó őrizet alatt.³ Szerémi György arról tudósított Magyarország romlásáról írt művében, hogy az

¹ A torony a régi látképeken mindig kitűnik magasságával. Első ábrázolása Hartmann Schedel 1493-ban megjelent *Weltchronik* című művéből ismert, mely Budát és vele a királyi palotát keletről mutatja be. A *Weltchronik* fametszete Michael Wolgemuth 1470 előtről származó rajza után készült. A palota nyugati oldali ábrázolását a jellegzetes toronnyal az 1541. évi ostromkor keletkezett Erhard Schön-féle metszet jelenítette meg. Az építmény az 1686. évi ostromban súlyosan megsérült, s ezért az 1700-as évek elején lebontották. Romjai az 1686-os ostromkor készült metszeteken még láthatók (pl. a Hallart-Wening, stb. metszeten); GERŐ 1962. 10; GERŐ 1980. 158–162; BALOGH 1966. 71–72; MAGYAR 1995. 12–14.

² „... in tavarnicali nostra domo circa cisternam cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi situata ...” *MOL DL* 12573. BTOE 3./2. 209. No. 1069; Itt jegyzem meg, hogy a tornyot megnevezés nélkül 1387–1390 körül már Laurentius de Monacis (Lorenzo Monaci) velencei kancellár és diplomata II. (Kis) Károly tragikus haláláról írt verses krónikája is említi: „Károlyt ... őrizetül egy magas toronyba zárják” ... „Most a királyt az a torony őrzí, melyben a minap még vigyázó őrsége volt ...” TOLDY 1862. 131; BALOGH 1966. 71–72; lényegében azonos szöveggel: THURÓCZY 203.

³ THURÓCZY 280. Ez a kritikai kiadás Joannes Schwandtner 1746, 1765–1766. évi kiadásai alapján a „turris *Isthwanwr*” változatot vette figyelembe, hasonlóan Schwandtner kiadásait használta: BALOGH 1952. 35; BALOGH 1966. 72; Az augsburgi ősnymtatvány jelzete: OSZK Inc. 1143. Hasonmás kiadása: Budapest, Helikon Kiadó, 1986. A brűnni ősnymtatvány jelzete: *Budapest, Egyetemi Könyvtár Inc.* 338.; Bonfini Thuróczyt ismétli meg, némileg félreértve szövegét: BALOGH 1966. 72; SZÉKELY 1988. 84.

⁴ Szerémi György Magyarország romlásáról címmel, 1545–1548 között írt művét latinul Wenzel Gusztáv adta ki 1857-ben igen sok hibával. Az 1961-ben megjelent magyar fordítást Erdélyi László készítette, melyet Juhász László átdolgozott. A fordítás Juhász Lászlónak sajtó alatt lévő latin szövegkiadása alapján készült, mely a *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum* című sorozatban jelent volna meg, de erre feltehetően Juhász László halála miatt nem került sor. Ezért a megbízhatóbb magyar fordítás alapján idéztem a fontosabb szövegrészeket, ugyanis Wenzel kiadásában „turris *Isthwanwr*” a fordításban pedig „*István úr tornya*” szerepel: „Et sic assata erat et turrim *Isthwanwr* dederat casum magnum foramen” azaz „Azután elsütötték, s az *István úr tornya* egy nagy résen leomlott”. WENZEL 1857. 261. 292. 318–319; BALOGH 1966. 72; SZERÉMI 193. 212. 230.

⁵ „Turrim etiam Stephani in multis locis perforaverunt.” VERANCICS 1857. 177; BALOGH 1966. 72.

⁶ „... nem boczata el addig á királ á Hunyadi Laszlot, mignem Mathiast az ő őczet vduarlaní Budara be vitte volna, ki mihelt be iuta, azonhelt mind á kettőt meg fogac, es negied napo[n] Hunyadi Laszlonac á Fris palota elot feiet vetete. Hunyadi Mathiast pedig az Estuan vr torniaba vettete ...” SZÉKELY 1559. 214v–215r. Az adat Végh András szíves közlése.

⁷ HELTAI 1574. Az felséges Mattyás királyról B.

⁸ L. a 3. és 4. jegyzetet; BALOGH 1966. 72.

⁹ Zolnay Lászlót megelőzőleg már Podhradczky József és Rupp Jakab is Anjou István hercegnek tulajdonította a torony építését: PODHRADCZY 1861. 33–34; RUPP 1865. 49; ZOLNAY 1952. 15. 19–22; ZOLNAY 1953. 206; ZOLNAY 1959. 14–15; ZOLNAY 1963. 97; ZOLNAY 1982. 370–373; Gerevich László az „*István vár*” építését Károly Róbert korára teszi: „István herceg legfeljebb befejezi az István

1529. évi ostromkor a török ágyúzások következtében „István úr tornya” nagy belövést kapott. Az 1530. évi ostrom leírásánál viszont az építményt már *Haragos István tornyának* nevezte, melyre János király a németek visszavonulásának hírére négy nagy zászlót parancsolt kitetetni. Hasonló megjelölést használt kétszer is Szerémi a tornyot „kemény és erős helynek” nevezve, mikor arról szólt, hogy az árulással vádolt Ártándy testvéreket, Balázst és Pált kivégzésükig a budai várban tartották fogva.⁴ A Verancsics Antalnak Buda 1541. évi ostromáról küldött beszámolóban azt jelentették, hogy többek között az „István tornyot” is sok helyen érte lövés.⁵ Az első magyar nyelvű történeti mű alkotója, Székely István 1559-ben, Krakóban kiadott Világkrónikájában Hunyadi Mátyás budavári börtönét „Estuan vr tornia-t” jelölte meg.⁶ Végül a Heltai Gáspár Kolozsvárott, 1574-ben kiadott gyűjteményében megjelent Mátyásról szóló históriás ének szintén úgy tudta, hogy Mátyást „István wr tornyánál egy régi házban” tartották fogva.⁷ Már e kevés, de egybehangzó történeti forrás felsorolása is bizonyítja, hogy a szakirodalomban használatos István vár megjelölés e forrásokban nem létezett, és az csak a hibás forráskiadások alapján került a köztudatba.⁸ Ez pedig azt jelenti, hogy az István tornyot önálló építménynek kell tekintenünk.

várat, és benne lakik, de nem ő kezdi el építeni”, bár elismeri, hogy nehézséget okoz az István torony keltezésének kérdése, s hogy a forrásokból nem olvasható ki az, amit az ásítás igazolt, hogy tudniillik a torony az északról hozzákapcsolódó L alakú épülettel együtt készült. A forrásokat ugyanis Gerevich úgy értelmezi, hogy az István váron magát a tornyot értették: GEREVICH 1966. 138. 155–162. 181–184.; GEREVICH 1973. 248–254. Később Gerevich úgy fogalmaz, hogy a keltezés legkérdésesebb pontja az István torony maradt, mivel az északról hozzácsatlakozó falnál korábbinak is tekinthető: GEREVICH 1987. 152; Bár korábban más véleményen volt, utóbb már felvetette a „korai eredeztetés lehetőségét” Magyar Károly: MAGYAR 1991. 201–202.; MAGYAR 1995. 12–13.; MAGYAR 1997. 103. 111., 27–29. sz. jegyzetek; Anjou Istvánról elnevezett és a XIV. század közepén épült István várról szól, s arról elméleti rekonstrukciós rajzot közöl: BUZÁS 1994. 109–115.; V. István személyét felveti BANFI 1936. 127., 15. j. és BALOGH 1966. 71. 4. j. és 72. a rá vonatkozó irodalom felsorolásával.

¹⁰ KÉPES KRÓNKA 180.

¹¹ ANJOU XXIII. 137–138. No. 273.

¹² I. Lajos király 1343. május 7-én már, mint győri kanonoknak és erdélyi javadalmasnak kér részére váradi kanonoki stallumot VI. Kelemen pápától: BOSSÁNYI 1916. I/2. 11. No. XVII. Később még erdélyi, esztergomi, pécsi, titeli és zágrábi kanonoki javadalmakat kapott, s 1347 és 1350 között kinevezett bácsi prépost is volt: BOSSÁNYI 1916. I/2. 113. No. CCXVI., 171–172. No. CCCLI., 218. No. CDLI.; 1353. június 12-én VI. Ince pápához intézett kérvényében István herceg „nérói üldözése miatt” lemond összes magyarországi stallumáról és a prágai érsekséghez tartozó adományt kér. Talán éppen mohóság fordította ellene volt tanítványát. Erre

A megnevezés tisztázása után térjünk rá a névadó István herceg személyére. A történeti irodalomban főképp Zolnay László kutatásai nyomán általánosan elterjedt nézet, hogy az István tornyot, illetve a feltételezett István várat hercegi rezidenciaként Anjou István építtette vagy használta, s azt róla nevezték el. Felvetődött azonban, bár jóval kisebb publicitással, egy mintegy száz évvel korábbi eredeztetés lehetősége is, mely szerint a megnevezés IV. Béla király fiától, a későbbi V. Istvántól származik.⁹ Érdemes ismét felvetnünk mindkét eshetőséget és az említett személyek tevékenységén keresztül megvizsgálnunk a torony keletkezésének lehetséges körülményeit.

Az időben későbbi Anjou István herceg életútjával foglalkoznék először, mert az ő sajnálatosan rövid működése kevésbé feldolgozott és vele kapcsolatban igen sok a sommás és hibás megállapítás.

Születésének pontos keltét a Képes Krónika hagyományozta ránk, e szerint 1332-ben Szent István király napján (augusztus 20.) látta meg a napvilágot Károly Róbert és Lokietek Erzsébet ötödik fiaként.¹⁰ Még apjuk életében idősebbik bátyja, Lajos az erdélyi, a nápolyi trón örököséként András bátyja a calabriai, ő pedig a szlavóniai hercegi címet viselte.¹¹ Nevelője és tanítója, Vilemovi Ulrik fia László a prágai egyházmegye klerikusaként került a magyar udvarba, ahol tevékenységéért hamarosan

utal az a tény, hogy a herceg 1352 nyara után többször megakadályozta őt javadalmi használatában. BOSSÁNYI 1916. I. 156. BOSSÁNYI 1918. II. 268. No. XV; KOLLÁNYI 1900. 57.

⁹ MOL DL 96241. DL 3680. DL 86152; SMIČIKLAS XI. 249–252. No. 192.

¹⁰ PÖR 1892. 115–116.; FRAKNÓI 1905. 1–12.; ADF II. 100–101. No. 93., 127–128. No. 118., 132–133. No. 123–124.; MOL 291833 (Arch. Secr. Vat. Reg. Vat. Vol. 139. f. 183v–185r); THEINER I. 687–688. No. MXXXVIII–MXXXIX., 703. No. MLXVI., 708–710. No. MLXX., 728–730. No. MXCVII.; István herceget – az 1333. évi magyar-nápolyi szerződés értelmében és az 1343. január 19-én elhunyt Róbert nápolyi király végrendeletének megfelelően (András herceg mellőzésével csak Johannát jelölte örökösének, Johanna gyermektelen halála esetén pedig hűgát, Máriát, akit István magyar herceghez kívánt feleségül adni) – rövid ideig Mária jegyesének tekintették. Ám Máriát a nápolyi udvar belső hatalmi harcái következtében, s hogy a magyar törekvéseket megakadályozzák, már 1343 nyarán hozzáadták Durazzói Károlyhoz. Később, az első nápolyi hadjárat után, 1349 nyarán Guido bíboros pápai követ béketervezetében újra felelevenedett István és a Durazzói Károly kivégzése után megözvegyült Mária összeházasításának terve, melynek megvalósulása esetén VI. Kelemen pápa Nápolyt Johanna helyett rájuk ruházta volna. A második nápolyi hadjárat során már a megözvegyült Lajos tárgyalta Máriával esetleges házasságkötésükről, de azt Johanna közbelépése meghiúsította. István herceg nápolyi trónöröklésére Lajos király még 1375–1376 fordulóján is visszatért, mikor a francia udvarral kötendő örökösödési szerződésnél felmerült a nápolyi trón kérdése: „az atyai örökségről ő sohase mondott le, annál is inkább, mert akkor még élt öccse, István herceg, akinek fiú és

számos egyházi javadalomban részesült.¹² Tanítványa viszonylag korán megkezdte közszereplését, neve már 1343 végén feltűnt az oklevelekben. Nagymartoni Pál országbíró néhányszor az ő meghagyására halasztott pert, s I. Lajos király is egyre többször hozta meg úgy intézkedéseit, hogy anyja, Erzsébet királyné egyetértése mellett öccsét is megemlítette.¹³ A politikai küzdelmek sűrűjébe azonban csak András bátyjának 1345. szeptember 18-ai éjjelén, Aversában történt meggyilkolása után került. I. Lajos király ugyanis magát és őt tekintette a Nápolyi, helyesebben a Szicíliai Királyság örökösének, s így István herceg is részesévé vált az avignoni pápai udvarral az András herceg gyilkosainak felelősségre vonásáért és a nápolyi trónért folytatott diplomáciai csatározásoknak.¹⁴

Korai bevezetése a közéletbe azonban még nem jelentette azt, hogy már ekkor komolyabb kormányzati szerepet tulajdoníthatunk neki. Az első nápolyi hadjárat alatt, azaz I. Lajos 1347. november 11-i elindulásától 1348. május végén történt visszatéréig ugyanis nem ő, hanem egyedül édesanyja, Erzsébet királyné helyettesítette Budán a királyt.¹⁵

István feltehetően 1347 elejétől, azaz az udvarnak Visegrádról történt átköltözését követően élt a budai királyi udvarban. Önálló hercegi aulájának kialakulása 1349 nyarára tehető. Ekkor kapta meg udvartartása el-

látására honorbirtokként Sáros és Szepes megyét. Sáros megye ispánjának apja hí emberét, Komárom váranak urát, Doncsfi Miklóst nevezte ki, Szepes megye élére pedig udvarbíráját és tárnokmesterét, a vélhetően e vidékről származó Bálint mestert állította, aki egyben szepesi várnagya is volt, és szintén már I. Károly óta szolgált a királyi udvarban.¹⁶

Első ránk maradt oklevelét, mint Magyarország hercege, valamint Szepes és Sáros föld ura adta ki 1349. október 10-én. E címből arra lehet következtetni, hogy korábbi szlavón hercegi címe csak névleges volt, s mikor honorbirtokait megkapta még nem rendelkezett területiális hercegi hatalommal, ugyanis az erdélyi hercegséget csak az év vége felé nyerte el.¹⁷ Ám még át sem vette Erdély ügyeit, amikor a helyzet a nápolyi események folytán megváltozott. VI. Kelemen pápa békítési kísérletei 1349 nyarán eredménytelenül záródtak, s Lackfi István erdélyi vajda is győzelmei ellenére kénytelen hadait Nápolyból a keleti partokra visszavonni, s ősszel Magyarországra visszatérni. Kűszöbön állt a második nápolyi hadjárat, melynek előkészítéséül I. Lajos király legkésőbb 1349. decemberében öccsére bízta a hadi események kapcsán felértékelődött Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzását.¹⁸ A herceg e területek igazgatását 1350 elejétől a szokatlan módon országbírói

leány utóda is volt, s az ő beleegyezése nélkül még akkor se mondhatott volna le, ha akart volna." ÓVÁRY 1877. 54–55; PÖR 1892. 45. 214–215; MISKOLCZY 1923. 73; Itt jegyzem meg, hogy VI. Kelemen pápa 1346-ban többször erdélyi hercegnek címzi Istvánt, de Erzsébet királyné ugyanekkor még a korábban kapott szlavón hercegi titullussal illeti fiát. L. az előbbieket és még FRANKÓI 1905. 6–7. No. IV; ADE II. 127–128. No. 118., 132–133. No. 124.

¹⁵ Helytelen tehát minden olyan megállapítás, mely már 1347-től régenshercegnek tekinti Istvánt, ugyanis ennek a forrásokban semmi nyoma. Erzsébet királyné szerepére: A NÉVTELEN MINORITA KRÓNIKÁJA 87; PÖR 1892. 37. 148–150. Budán azonban működött a kancelláriának több osztálya is, mely Lajos távollétében is az ő nevében adott ki okleveleket: MOL DL 68875. DL 31256. DL 102774. DL 3942. stb.

¹⁶ Doncsfi Miklós először 1349. július 20-tól – 1349. november 12-ig Sáros megye ispánja: MOL DL 41112. DL 57328 (Ludovicus rex fidelis suo Nicolao Donch, famulo domini Stephani ducis ... comiti de comitatu de Sarus), másodszer pedig 1352. február 6. és 1353. január 7. között: MOL DL 4178 és DL 4326 (magister Johannes vicecomes magistri Nicolai filii Donch in comitatu Sarus per dominum Stephanum ducem pro iudice deputati). István herceg szolgálata után továbbra is az udvarban maradt, 1361-ben udvari lovag: ENGEL 1996. I. 171. II. 64. Bálint mester Szepes vagy Sáros megyéből származhatott, mert 1340-ben udvari ifjúként is Sáros megyei iktatáshoz küldték ki: MOL DL 103162 és DF 274644 (Štátny Űst. Arch. SR Bratislava, Szepesi kápt. hh. lt. Y. 9A); ENGEL 1996. I. 196. 429. 475.

¹⁷ Stephanus Dei gratia dux Hungarie ac dominus terre Scepusiensis et de Sarus, 1349. október 10. MOL DF 258977 (Štátny Okr. Arch. v

Prešove, Mesto Sabinov, Kisszeben város lt. 1). Aulájából Gergely fia András mestert, udvari lovagját és Mihály fia István mestert, udvari ifjút küldte ki a Sáros megyei iktatáshoz; Hasonlóan csak Magyarország hercegének nevezik Szepes megye 1349. augusztus 31-én kiadott oklevelében: „magister Valentinus magister thavarnicorum et iudex curie ... domini Stephani Dei gratia ducis Hungarie, comes et castellanus eiusdem de comitatu Scepusyensis ...” MOL DF 274644 (Štátny Űst. SR Bratislava, Szepesi kápt. hh. lt. Y. 9A); Erdély hercege: 1349. november 5-én: Stephanus Dei gratia dux Transilvanus ac dominus terre Scepusyensis et de Sarus.” MOL DL 57326. AO V. 332. No. 192; Az oklevelet egyébként Sáros megyei ügyben adta ki.

¹⁸ A helyzet pillanatról pillanatra változott: Szécsi Miklós szlavón-, horvát-dalmát bánként utoljára 1349. június 5-én adott ki oklevelet, majd Paksi Leusták ideiglenes vikáriusként 1349. június 15-én, végül a királyi oklevelek méltóságsoraiban 1349. szeptember 2-tól a báni tiszttel üresedésben volt, ami István herceg kinevezésére utal, de ő még 1349. november 5-én erdélyi herceg: ENGEL 1996. I. 17. 23; MOL DL 33590 és DL 57326; PÖR 1892. 218.

¹⁹ Első báni oklevelét 1350. február 20-án adta ki „Paulus Ugal banus per ... dominum Stephanum Dei gratia totius Sclavonie, Croatie et Dalmatie ducem in dictis regnis Slavonie et Croatie constitutus” címmel. MOL DF 251997 (Nadbiskupski Archiv Zagreb, Priv. 29); SMIČIKLAS XI. 580–581. No. 441. A továbbiakban is ezt a címet használta. Téves azonban az állítás, hogy már 1349. július 6-tól bán, mert az ügy, melyet Fejér e keltezés alatt közöl, 1350. április 18. és 1350. július 26. között zajlott: FEJÉR IX/6. 43; ENGEL 1996. I. 17. ADE II. 380–381. No. 308–309., 389–390. No. 317; illetve FEJÉR id.

²⁰ L. a 19. sz. jegyzetet, de utolsó oklevele. 1350. április 9. MOL DF

protonotáriusból országos méltóságra emelkedett Ugali Pálra ruházta.¹⁹ A tekintélyes jogász báni kinevezését, mely az ő esetében valójában Zágrábban a vicebáni feladatkör ellátását jelentette, feltehetően Erzsébet királynénak köszönhetette, akinek régi megbízható híve volt a Somogy megyei kismemesi családból származó, képzettségével magas ívű pályát befutó Ugali. E tisztét azonban nem sokáig láthatta el, s vélhetően már István szlavón hercegsége alatt megvált hivatalától, mert okleveles adatok csak ez év nyaráig bizonyítják (vice)báni működését. Később újra országbírói ítélőmesterként folytatta pályafutását.²⁰ Ugyancsak Erzsébet királyné bizalmas köréből került ki a másik fontos tisztség betöltője, Csőr nembeli Gönyői Tamás körösi ispán, aki ráadásul még az I. Károly királytól kapott lipthói ispáni tisztet is viselte, valamint Csókakő és Gesztes várnagya volt. Fejér megyei és más birtokai révén jelentős nagybirtokosnak számított, később a Győr megyei Gönyűn várat épített. Tamás már I. Károly király szolgálatában elévülhetetlen érdemeket szerzett, a havaselvi csatában a király személyes védelmét látta el. 1333-ban elkísérte urát, majd 1343-ban úrnőjét Nápolyba. Kiváló diplomata és jogász hírében állt, részt vett több nápolyi és avignoni követségben, itthon pedig többször volt tagja az országbírói törvényszéknek. Körösi ispánként 1349. december 8-án adta ki első

oklevelét, ami István első szlavón hercegségének kezdetét jelzi. Urát mindkét megyéjében kiválóan képviselte, 1350. augusztus 25-én a Liptó megyei Boldogasszonyfalván tartott ítélőszéket a herceg megbízásából. 1350 végéig folyamatosan István szolgálatában állt, majd ebben megmaradva 1351. évi erdélyi hercegsége alatt erdélyi vajdaként országbírói rangra emelkedett.²¹

István első szlavón-, horvát, dalmát hercegi oklevele 1350 áprilisából maradt ránk, melyben a Zágráb megyei Ozalj vár melletti Klucs hospeseit erősítette meg korábbi szabadságaiban. Néhány szórványos értesülés arra mutat, hogy szlavóniai hatalmát a bán kinevezésén túl is igyekezett megerősíteni azzal, hogy a báni tisztséghez tartozó várakba saját várnagyait nevezte ki. Ozalj várába például Mihály fia Istvánt helyezte, aki e szlavóniai hivatala után továbbra is a herceg budai, utóbb zágrábi familiárisa maradt. A szintén Zágráb megyei Okics várát pedig az öt gyermekkorától, tehát már Visegrádon is szolgáló Szentjakabi Simonfi László fia Tamásra bízta, ki később szintén zágrábi aulájának tagja lett.²²

I. Lajos király a második nápolyi hadjárat idején, azaz 1350. április közepétől október végéig az ország kormányzását szintén öccsére hagyta.²³ Szlavón hercegi, majd azt követő régenshercegi kinevezése már komoly

256485 (Arch. Hrvatske Zagreb, Arch. cap. Zagr., Acta Antiqua 23 7); Erzsébet királyné érdemeiért Budán a Szent János kolostor mellett épületekkel és más építményekkel együtt telket adományozott neki 1346. augusztus 26-án Visegrádon kiadott oklevelében: MOL DL 100032; HO III. 229. 233. Politikusi tekintélyére és a királyi háznál betöltött szerepére jellemző, hogy VI. Kelemen pápa az ő közbenjárását is kérte a szicíliai hercegek kiszabadítása ügyében: ADE II. 279–280. No. 254. Pályájára: ENGEL 1996. II. 249. és BÓNIS 1971. 13. 52–58. 66. 71.

¹⁹ Körösi ispánként 1350. augusztus 22-én, lipthóiként augusztus 25-én adott ki utóljára oklevelet. Utódai azonban csak 1350. október 10-én, illetve 1351. május 16-án adták ki első okleveleiket, feltételezhető tehát, hogy Tamás 1350 őszéig hivatalában volt. MOL DL 103275. DL 33511; DF 274553 (M. Mezőgazdasági M., Oklevélgyűjt. 3 5527 6); „... in congregatione generali in villa Bodugazunfolua vocata per ... magistrum Thomam ex precepto Stephani ducis ... celebrata ...”; Szlavóniában rojcsai ispán is volt (1350. július 4.): SMIČIKLAS XVIII. 28. A hercegi udvarban is teljesített megbízásokat, István 1350. augusztus 30-án Budán és 1350. október 22-én Pozsonyban kiadott okleveleit referálta (relator). MOL DL 4165. DF 249099 (Státní Arch. v Brně, Seilernové, Arch. Révayů a Serényiů 24); ENGEL 1996. I. 12. 150. 253. 257 (körösi ispánsága végére 1350. július 15-i adatot hoz). Erdélyi vajdasága után Istvánt már nem követte Zágrába, a királyi udvarban maradt, ajtónállómester, majd Erzsébet királyné óbudai várnagya lett. ENGEL 1996. II. 87; KARÁCSONYI 1900. 407–413; KURCZ 1988. 58.

²⁰ 1350. április 7. SMIČIKLAS XI. 591–592. No. 449; 1350. október 10. MOL DL 45129.

²¹ „... absente ipso domino rege, fratre nostro karissimo totalis cura sui regiminis et regni gubernacula tum iure naturali exposcente, tum etiam ex ipsius regali benigna admissione nostre incumbi dinoscitur maiestati ...” ADE II. 392. No. 318.

²² „... cum ... nosque in absentia eiusdem domini regis, fratris nostri novitates non velimus in regno fieri aliquales ...” ADE II. 392. No. 318.

²³ 1350. április 29. MOL DL 90347; 1350. május 25. MOL DL 91415; 1350. május 25. MOL DL 4134; 1350. június 27. MOL DF 273803 (Štátny Úst. SR Bratislava, Pozsonyi kápt. hh. lt. 7–1–11); 1350. június 29. MOL DL 60262; 1350. augusztus 10. ADE II. 390–392. No. 318; 1350. augusztus 12. MOL DF 201775 (Győr–Sopron–Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 141); 1350. augusztus 27. MOL DL 91417; 1350. augusztus 30. MOL DL 4165; Előfordult olyan eset is, hogy István herceg vizsgálatot elrendelő mandátumára a káptalan Lajos királynak jelentett: MOL DL 33596 (1350. június 26.), de olyan is, amikor elismerte urának: „... litteras citatorias ... domini Stephani Dei gratia ducis totius Sclavonie, Croatie et Dalmatie domini nostri metuendi ...” MOL DL 48566 (1350. augusztus 14.); Abolmai Tamás bodrogi alipán és szolgabíró társai István hercegnek hasonlóképpen, mint „domino suo metuendo” tettek panaszt 1350. július 24-én a kalocsai érsek embereinek hatalmaskodása miatt, mivel „... nostras angustias et molestias excepto Deo nemini possumus explicare, nisi vestre magnitudini ...”. A hatalmaskodási ügy egyébként a király személyes bírósága elé tartozott volna. SMIČIKLAS XI. 612. No. 468; ZICHY II. 440. No. 315; HAJNIK 1899. 20. 23. 42–43; ENGEL 1996. I. 115. Abolmai Tamásra vonatkozó 46. sz. jegyzete félreérthető, mert ő nem a herceg familiárisa.

politikai befolyását mutatják. A helyettesítés alatt hozott rendelkezéseit gyűrűspecstjével megerősített páten oklevelekben adta ki, melyek természetesen nem érintettek királyi jogokat. Erre ő maga is utalt, mikor a kölni és Rajna melléki kereskedők védelmében kelt oklevelében apja és I. Lajos intézkedéseinek ismételt jóváhagyását azaz indokolta, nem akarja, hogy királyi bátyja távollétében az országban bármiféle újítás történjen.²⁴ Mandátumában egyrészt Lajos király korábbi meghagyásaira hivatkozva járt el, másrészt káptalanoktól kért vizsgálatot már folyamatban lévő ügyekben, harmadrészt személyek, egyházak védelmére, illetve városok már meglévő kiváltságainak tiszteletben tartására adott utasítást.²⁵

Természetesen Erzsébet királyné kisebbik fiát szintén támogatta a kormányzásban, és ez idő alatt is hozott írásos intézkedéseket. I. Lajos király távollétében a királyi kancellária itthon maradt része tovább működött, és a király nevében és pecsétje alatt folyamatosan bocsátott ki okleveleket, nemegyszer éppen Erzsébet királyné meghagyása, illetve referálása alapján.²⁶

István herceg budai gyűrűspecstéses kancelláriája élen a morvaországi származású Brünni Péter udvari káplán állt a királyi kancellariát utánzó, de egy korábbi állapotnak megfelelő comes capelle et secretarius cancellarius címmel (a királyi kápolnaispán ugyanis ekkor már a ki-

rályi középpécst alatt és önállóan adott ki okleveleket).²⁷ A hercegi gyűrűspecst 20 mm átmérőjű kerek pecst volt, melynek körirata már lekopott, de negyedelt címerpajzsa még ép maradt. A háromszögű pajzs első és negyedik negyede háromszor vágott, míg a második és harmadik negyedében három lilium lebeg háromszög alakban elrendezve. A liliumok a második negyedben egy felül és kettő alul elhelyezésben alkotnak háromszöget, a harmadik negyedben pedig megfordítva. Magyarországi négyelt címerpajzos ábrázolás e korból ezen kívül csak kettő ismeretes. Az egyik Károly Róbert korai, 1307 és 1310 közé helyezett dénárján található, a másik pedig az országalmán, melyet, miután készítését a dénár alapján is többnyire Károly egymást követő három koronázásának valamelyikéhez kapcsolják, szintén ez időre kelteznek. A négyelt pajzos címerábrázolás megjelenése István herceg pecsétjén arra figyelmeztet, hogy az nemcsak Károly Róbert uralmának kezdetéhez köthető. Elképzelhető azonban, hogy e korai szokás fellevenítése a nápolyi trónigényt fejezte ki, de ennek bizonyítása még további kutatást igényel.²⁸

István a hercegi uralma alá tartozó területeken birtokadományokat is tett, melyekről függőpecsttel megerősített privilégiumokat bocsátott ki. Ebből az időszakból azonban mindössze egy privilégialis okleveléről van tu-

²⁴ István herceg 1350. július 29-én kiadott oklevele szerint Erzsébet királyné egy pert a király Budára történő visszaérkezésének tizenötödik napjára halasztott, de a herceg addig is vizsgálatot rendelt el az ügyben Szepes megyénél. *MOL DL 60262*. AO V. 387–388; *MOL DL 31270*; I. Lajos király Budán kelt oklevelei: *MOL DL 48747* (1350. május 1.); *MOL DL 100045* (1350. május 8.); *MOL DL 27140* (1350. szeptember 9.); A királyné parancsára, illetve relációja alapján kiadott oklevelek: *MOL DL 41137* (1350. május 31.); *MOL DL 51564* (1350. június 10.); KUMOROVITZ 1984. 296–297., 10. j.

²⁵ Brünni Péter címéből következően nyilván a herceg gyűrűspecstés, időnként ingadozó elnevezéssel titkospecstéses kancelláriáját vezette, s tisztsége a kápolnaispán egy korábbi, az Árpád-korból eredő funkciójára utal, amikor is a gyűrűspecstet kezelő notarius specialis (notarius secretarius) tisztsége még nem volt elválasztva a kápolnaispánságtól. SZENTPÉTERY 1930. 158–159. 194–195. István hercegnek ugyanis nem volt középpécstje, mint azt Kukuljević egy hibás oklevélkiadása alapján Kumorovitz L. Bernát is feltételezte: KUKULJEVIĆ 124–125. No. XCIV; helyesen: „... sigilli nostri maioris (mediocris helyett) munimine ...”: *MOL DL 41241*. KUMOROVITZ 1942. 459–460. 468. 479–481; KUMOROVITZ 1993. 54. 70–73; KUMOROVITZ 1984. 293–330; BÓNIS 1971. 32–33; Brünni Péterről az első okleveles adat 1350. szeptember 1-i: „... cum iuxta continentiam litterarum discreti viri magistri Petri comitis capelle et secretarii cancellarii ... Stephani totius Slavonie, Croatie et Dalmatie ducis compositionum et obligatoriarum ...” *MOL DL 4142*. AO V. 399. No. 243; Teljes neve I. Lajos király 1352. július 2-i, VI. Kelemen pápához intézett supplicációjából ismert, melyben a király „... Petro Bertholdi de Brunna, cancellario ducis Stephani, fratris sui ...” erdélyi kanonokságot kért. Ekkor már

Péter mester a zágrábhegyfoki Szent Márk kápolna és a Pozsony megyei szenci (Wortberg) Szent Miklós plébánia javadalmaival rendelkezett, s győri olvasókanonoknak is nevezték őt, de ez elírásból származhatott, mert a győri káptalan dignitáriusai között nincs nyoma 1349–1354 között: *MOL DF 201772* (Győr–Sopron–Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 138); *MOL DF 201773* (Győr–Sopron–Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 139); *MOL DL 4056*; *DL 1078*; *DL 41133*; *DL 25111*; *MOL DF 206812* (Pannonhalmi Főapátság Lt. Caps. 10., 13 F); *MOL DF 252891* (Arch. Istorica a Fil. din Cluj a Academiei RR, Wass család., Okl. 7 6); *MOL DL 77*. *MOL DF 207410* (Pannonhalmi Főapátsági Lt. Caps. 418, 60 FF). *MOL DF 273037* (Štátny Úst. Arch. SR Bratislava, Pozsonyi kápt. m. lt. R 1 4); Az erdélyi kanonoki stallumról is hamarosan lemondott, mert helyette az időközben megüresedett vasvári préposti méltóságot nyerte el. 1352. november 2-án kérvényezte azt I. Lajos király; Erzsébet királyné és István herceg Péter, udvari káplánjuk és István, Magyarország hercegének kancellárja részére. VI. Kelemen közbejött halála miatt az erről szóló kinevező bullát azonban csak 1355. augusztus 21-én állította ki neki VI. Ince pápa. Ám 1352. április 23-tól már szerepelt a káptalan okleveleinek méltóságsorában: *MOL DL 4273*; A továbbiakra L. még a 58. sz. jegyzetet; BOSSÁNYI 1916. I. 210–211. 244. No. DIII., 246. No. DXIX; BOSSÁNYI 1918. II. 187–188; DESICS 1929. 312–313; BÓNIS 1971. 80., 54. j.

²⁶ HÁZI 1921. 95–96. No. 156; CNH II. No. 33; VAJAY 1967. 14–15., 40. j., 19. t; HUSZÁR 1979. No. 449; POHL 1972. 13. No. 1; POHL 1982. No. 6. KOVÁCS 1976. 10. 15., 22. j; KOVÁCS 1982. 97–98. No. 2; KOVÁCS–LOVAG 1980. 94–96. BERTÉNYI 1986. 62–64; SZIKSZAY 2000. 291. 293–294; HOLLER 2001. 321–322.

domásunk, és arról is csak átírásban. Ezért szlavón hercegi nagyobb, autentikus pecsétjét nem ismerjük, csupán annyit tudunk róla a corroborációs rész alapján, amennyiben a 15. századi átírás azt híven közölte, hogy kétoldalú volt.²⁹ A szlavón hercegi kancelláriát a Körös megyéből származó Megyericsei György vezette prothonotariusi címmel.³⁰ A hivatal nyilván szlavón illetékeségi területén, feltehetően Zágrábban,³¹ azaz István herceg tartózkodási helyétől igen távol működött. Ellenőrzését úgy oldhatták meg, hogy a nagypecsét előlapját vélhetően Budán őrizték. Ezt megerősíteni látszik, hogy ott négy olyan hercegi pátentst állítottak ki, melyet hátlapjára nyomott nagypecséttel erősítettek meg, közülük kettő szlavóniai ügyben, kettő pedig hercegi birtokokról rendelkezett. Fennmaradt még egy ötödik nagypecsétes pátens is, mely birtokadományozásról szólt. Ezt István herceg 1350. október 22-én Pozsonyban bocsátotta ki, ahová édesanyjával együtt a nápolyi hadjáratból hazatérő király fogadására érkezett. Lajos király Magyarországra való visszatérésének örömhírét tárnoki szolgája, Baracska Jakab fia, Miklós hozta meg a várakozóknak, akit ezért Erzsébet királyné és a herceg is Bars megyei birtokkal jutalmazott. István az adományozást annak tudatában tette, hogy a szóban forgó birtok hercegi jószág és az ő rendelkezése alá tartozik, de azért ígéretet tett

annak az uralkodóval történő megerősítésére is, ami később meg is történt.³² Mind az öt nagypecsétes pátentst tehát szlavón, s nem régenshercegi minőségében adta ki. Azt a kérdést azonban, hogy Budán ki őrizte, illetve ki kezelte a nagypecsét előlapját, s hogy mit ábrázolt – mint ahogy azt már fentebb is jeleztem – adatok hiányában sajnos jelenleg nem lehet megválaszolni.

Közben 1350 őszén a hercegi honorbirtokok, Szepes és Sáros megye élén változás történt, István e feladatra talán összefüggésben szlavón hercegi tiszttel a több dunántúli megyében birtokos, Körös megyében pedig várbirtokos Pok nembeli Meggyesi Simont nevezte ki.³³

István herceg és Erzsébet királyné ugyancsak 1350 szeptemberében – miután augusztusban megérkezett a pápai diszpenzáció – Szécsényi Tamás országbíró vezetésével fényes küldöttséget menesztett Passauba, hogy ott per procura megkössék István herceg és Bajor Margit hercegnő, néhai IV. Lajos német-római császár leányának házasságát, s a hercegnőt Magyarországra hozzák.³⁴

Lajos király október 27-én érkezett meg Budára.³⁵ Miután a nápolyi hadjáratban kiemelkedő érdemeket szerzőket megjutalmazta és birtokadományban részesítette, első dolgai közé tartozott, hogy a nápolyi ügy kapcsán egyébként is megbolydult Szlavónia, Horvát-

²⁹ A birtokadományozást 1350. október 10-én „... ex nostra ducali regiminis officio ...” tette, a pecsétre vonatkozóan: „... presentes concessimus litteras privilegiales dupplicis et autentici sigilli nostri pendentis munimine roboratas.” *MOL DL 45129*. I. Mátyás király 1458. március 28-i átírásában.

³⁰ „Datum per manus magistri Georgii aule nostre prothonotarii ...” *MOL DL 45129*; BÓNIS 1971. 39–41. 80–81. ENGEL 1996 I. 17. II. 158. (1351. IV. 25-i keltezéssel).

³¹ *MOL DL 45129*. *DL 4153*. *DL 91451*. *DF 267988* (Arch. Hrvatske Zagreb, Grad Koprivnica, Oklevelek 1 2); stb.

³² 1350. április 7. SMIČIKLAS XI. 591–592. No. 449; 1350. április 19. AO V. 368. No. 218; 1350. május 17. *MOL DL 91451*; 1350. július 9. *MOL DF 230432* (Arch. Hrvatske Akad. Zagreb, Dipl. Lat. 4 62); 1350. október 22. *MOL DF 249099* (Státní Arch. v Brně, Seilernové, Arch. Révayů a Serényiů 24; Erzsébet királyné 1350. október 21-i adománylevele. *MOL DL 98186*; Lajos király 1351. március 29-i adománylevele. *MOL DL 16100*).

³³ *MOL DL 41144*. *DL 41151*; Később udvari lovag, Lajos hadvezére, majd horvát-dalmát bán. ENGEL 1996. I. 171. 196. 279. 332. II. 158–159; KARÁCSONYI 1900. 900–901; PÖR 1905. 803–804. PÖR 1906. 918.

³⁴ *MOL DL 5175*; István herceget Bajor Margittal valószínűleg még 1347. januárjában jegyezték el, mikor I. Lajos király Bécsben tárgyalt IV. (Wittelsbach) Lajos császárral a nápolyi hadjáratához német és svájci zsoldosok szerződéséről, a császár ugyanis nem sokkal rá, 1347 októberében vadászbalesetben meghalt: PÖR 1907. 704–705; MISKOLCZY 1923. 72–73; A hercegnő decemberben érkezhett Magyarországra, mert november 25-én Szécsényi Tamás országbíró még távol volt, 1351. január 8-án pedig már VI. Kelemen pápa Erzsébet királynét, István herceget és feleségét,

Margit hercegnőt gyóntatójuk által ugyanazon teljes búcsúban részesítette, mint a jubileumi év alatt a Rómába zarándoklókat. THEINER I. 791. No. MCCIV; PÖR 1892. 244; BÓNIS 1971. 57., 70. j.

³⁵ Szécsényi Tamás országbíró 1350. november 17-i oklevelében: „... iuxta continentiam priorum litterarum nostrarum in quindenis reversionis domini nostri regis in partibus transmarinis in Budam, locum mansionis sue feria quarta proxima ante festum Omnium Sanctorum facte ...” *MOL DL 31270*.

³⁶ I. Lajos 1350. október 30-án Lackfiakat jutalmazta a Zala megyei Csáktornya és Sztrigó várak adományozásával: *MOL DL 4151*; István erdélyi herceg első oklevele 1350. december 28-án kelt: *MOL DF 236300–236301* (Primási Lt. Eszt. székesfőkápt. m. lt. Act. rad. 24 2 6; 24 2 7). MES IV. 43. No 10–11; Lackfi István szlavón-, horvát és dalmát bán: 1351. január 9. *MOL DL 4168*; ENGEL 1996. I. 17. 23.

³⁷ Gönyűi Tamás csak 1351-ben, István erdélyi hercegsége alatt vajda: *MOL DL 31093*; 1351. november 20-án már volt vajda: *MOL DL 85295*. ENGEL 1996. I. 12; JANITS (BORSA) 1940. 12; Szeri Pósaft Balázs 1350. augusztus 12-én hercegi relator: *MOL DF 201775* (Győr–Sopron–Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 141); aradi ispán és hátszegi várnagy 1351. január 26-án: *MOL DL 91422*; ENGEL 1996. I. 97. 326. 477. II. 198; 1352-ben még István herceg szolgálatában található, de 1353-tól újra a királyi udvarban. *MOL DL 83266*. *DL 91457*. *DL 91725*.

³⁸ 1349. november 5-én Sáros megyei ügyben hercegi relator: *MOL DL 57326*; ENGEL 1996. I. 121. 124. 423. II. 25.

³⁹ 1351. január 26-án Felvincen adott ki oklevelet. *MOL DL 91422*.

⁴⁰ 1351. január 26. *MOL DL 91422*; 1351. október 18. *MOL DF 286543* (Arch. Stat. Jud. Braşov. A brassói Feketetemplom lt. 1 E 3); 1351. *MOL DF 277848* (Arch. Stat. Jud. Cluj, Dés város lt. 15).

ország és Dalmácia nyilvánvalóan rendezetlen irányítását megoldja. A területet ismét saját hatáskörébe vonta, és a báni hivatalt az ottani viszonyokat jól ismerő Lackfi István volt erdélyi vajdára, az itáliai hadjárat fővezérére bízta. Öccsét pedig Erdéllyel kárpótolta.³⁶

A herceg körösi és lipthói ispánját, a már említett Gönyűi Tamást nevezte ki erdélyi vajdának, de aradi ispánnak – a szokástól eltérően – nem őt, hanem a Krassó megyében birtokos Bárkalán nembeli szeri Pósafi Balázst tette meg, aki Lajos király udvari lovagja volt, de előfordult relatorként István udvarában is.³⁷ Apja egykori csongrádi ispánja és szegedi várnagya, Bátori Bereck fia Miklós szintén a hercegi aulából került a brassói ispáni székbe.³⁸ István azonban nemcsak az általa kinevezett tisztségviselők révén vette át új territóriumait, hanem mindjárt 1351 elején ellátogatott Erdélybe.³⁹ Rövid, mintegy egy éves erdélyi hercegségének idejéből mindössze három olyan oklevél maradt fenn, mely közvetlenül e területre vonatkozott.⁴⁰ Erdélyi herceggént azonban adott ki két privilégialis oklevelet is, az egyikben Lackfi István szlavón-, horvát és dalmát bán részére erősítette meg a Csáktornya és Sztrigó várak adományozásáról szóló királyi és királynéi oklevelet, a másikban saját korábbi, Zala megyei hercegi birtokok adományozását rögzítő szlavón hercegi okle-

velét hitelesítette új pecsétjével. Mindkettő kiállításáról Megyericsi György mester gondoskodott, az ügyekből ítélve valószínűleg szlavóniai kancelláriájában, de megpecsételésüket vélhetően Budán végezték.⁴¹ István erdélyi hercegi pecsétje épen megmaradt.⁴²

1351 végén azonban megvált erdélyi hercegségétől, s ezt követően honorbirtokai után a Szepes és Sáros föld hercege címet viselte.⁴³ Udvarbírója, tárnokmestere, ajtónállómestere, egyben szepesi várnagya ekkor Köbli Miklós volt, aki a neve alapján a Borsod megyei Köbli-ről származhatott feltehetően kisenemesi családból.⁴⁴ Sáros megye élére pedig újra Doncsfi Miklós került.⁴⁵

Ekkor bukkan fel udvarában relatorként János lapicida, akit a kutatók a budai hercegi rezidenciájának tartott első Anjou-kori palota, azaz az István vár építőjének gondolnak.⁴⁶ Noha mára már a művészettörténeti kutatás jóval árnyaltabban fogalmaz János lapicida tevékenységéről, az István herceghez és az udvarhoz már 1352-től köthető szerepét nem igen vitatják. Kissé eltúloznak tük pedig az egyetlen relatori szerephez kapcsolt kép megrajzolása. A hercegnek az az 1352. január 16-i oklevele, melyben János lapicida relatorként⁴⁷ szerepelt Sáros, Eperjes és Szeben városokat védelmezte saját udvarbírója és szepesi várnagya, Köbli Miklós ellen, aki őket bíraskodási szabadságukban korlátozta. Nem igen hi-

³⁶ 1351. március 26. (keltezése hibás, mert István herceg átíró oklevele előbb kelt, mint Erzsébet királyné 1351. március 27-i, átírt oklevele: *MOL DL 4153*; 1351. július 21. *MOL DL 91451*. A somogyi konvent 1353. augusztus 3-i átírásában, de a konvent sem tudott eligazodni István herceg változó címei között, mert erdélyi hercegi oklevélét írta át, de felvezetésében szlavón hercegi oklevélének átírásáról szólt. A Megyericsi György mester vezette szlavóniai kancelláriából újabb oklevelek ezután már csak 1353 elejétől kerültek ki, miután István második szlavón hercegsége alatt Zágrábba helyezte át udvarát.

³⁷ Egyoldalú lovas pecsét, melynek átmérője 85 mm, körirata: +S[IGILLUM]. DOMINI . STEPHANI . [DE]I . GRACIA . DVCIS . TRANSSILVANI. DERCSENYI 1941. 126. 157; MAROSI 1982. 149. No. 50; MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET 1987. 123. 217. 376., ABB. 316/5.

³⁸ 1351. december 28. „Stephanus Dei gratia dux terre Scepusiensis et de Sarus *MOL DF 228465* (Štátny Okr. Arch. v Prešove, Eperjes város lt. 26); 1352. január 16. *MOL DF 228466* (Štátny Okr. v Prešove, Eperjes város lt. 27); 1352. február 19. *MOL DL 60979*; 1352. április 24. *MOL DL 4276*; 1352. május 17. *MOL DF 212854* (Štátny Okr. Arch. v Bardejove, Bártfa város lt. 174); 1352. augusztus 31. *MOL DL 83266*; 1352. október 25. *MOL DF 285824* (Pécsi Püspökség Lt. Klimó gyűjt. 80); 1352. december 8. *MOL DL 83267*. Ez idő alatt csak gyűrűs, illetve titkos pecsétjével megerősített mandátumokat adott ki.

³⁹ 1352. január 16. *MOL DF 228466* (Štátny Okr. arch. v Prešove, Eperjes város lt. 27); CSÁNKI I. 174.

⁴⁰ 1352. február 6. *MOL DL 41178*; utolsó adat e tisztéről: 1353. január 7. „... magister Johannes vicecomes magistri Nicolai filii Donch in comitatu Sarus per dominum Stephanum ducem pro iudice

deputati ...“ *MOL DL 4326*; ENGEL 1996. I. 171. 1353. január után udvari lovag: ENGEL 1996. I. 482. II. 64.

⁴¹ PÓR 1908. 753–754; HORVÁTH 1935. 36; DERCSENYI 1941. 53. 90; KUMOROVITZ 1963. 118. KUMOROVITZ 1966. 12. 24. KUMOROVITZ 1984. 306., 66–67. j; BALOGH 1966. 69; GEREVICH 1966. 276–282. GEREVICH 1973. 251–258.

⁴² MAROSI 1982. 223. MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET 1987. 94. 174. 391. 403. 525; 1352. január 16. *MOL DF 228466* (Štátny Okr. Arch. v Prešove, Eperjes város lt. 27); IVÁNYI 1932. 26–27. No. 57.

⁴³ SZENTPÉTERY 1933. 483; KUMOROVITZ 1963. 118. A relatorok szerepéről: SZENTPÉTERY 1933. 471–490.

⁴⁴ 1349. november 5-i és az 1350. október 20-i oklevél relatora: Bátori Bereck fia Miklós a későbbi brassói ispán. *MOL DL 57326*. *MOL DF 249099* (Štátny Arch. v Brně, Seilernové, Arch. Révayú a Serényiú 24); 1350. április 7-i: Becsei Töttös László később István asztalnokmestere. SMIČIKLAS XI. 591–592. No. 449; 1350. április 19-i: Tóth Pál, azonosítatlan, bár lehet, hogy Szécsényi Tamás országbíró familiárisa volt. AO V. 368. No. 218. ENGEL 1996. I. 452. II. 246; 1350. április 29-i, augusztus 30-i és október 22-i oklevelek: Gönyűi Tamás körösi és lipthói ispán, később István erdélyi vajdája. *MOL DL 90347*. *DL 4165*. *DF 249099* (Štátny Arch. v Brně, Seilernové, Arch. Révayú a Serényiú 24); 1350. augusztus 12-i és 1352. augusztus 31-i: szeri Pósafi Balázs aradi ispán és hátszegi várnagy. *MOL DF 201775* (Győr–Sopron–Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 141); *MOL DL 83266*; 1350. augusztus 27-i: Ostfi Domokos macsói bán fia, János. Nincs tisztsége az udvarban, valószínűleg a Zala megyei ügyben területileg érdekelt. *MOL DL 91417*; 1351. január 26-i: Mihály fia István hercegi udvari ifjú és ozalji várnagy, később a zágrábi aulának is tagja. *MOL DL*

tő, hogy e városok a herceg legbensőbb embere elleni panaszuikat olyan képviselőre bízta, aki István bizalmas köréhez tartozott. Erre a feladatra nyilván azt a személyt választották ki, akit ők is jól ismertek, s akinek az udvarral is voltak kapcsolatai. A feltehetőleg a felvidéki városokban is tevékenykedő János kőfaragó mester ennek a követelménynek kiválóan megfelelt. A relatorok azonban nem minden esetben tartoztak annak aulájához, akinek az oklevél kiállítását a kancelláriához továbbították. Igaz ugyan, hogy többnyire a király, a királyné, vagy a herceg közvetlen környezetéhez tartozó személyek voltak, akik a nádortól az apródokig, vagy más bennfentes emberekig bárkik lehettek, mégis feltűntek közöttük olyanok, akik csak egyszer egyszer fordultak elő az udvarban.⁴⁸ János lapicida ez utóbbiak közé tartozhatott, mert a herceg okleveleinek többi relatora – egy azonosíthatatlant kivéve – huzamosabb ideig szolgált udvarban.⁴⁹ Természetesen a kőfaragó mester ettől függetlenül István hercegnek is teljesíthetett építkezésekkel kapcsolatos megbízásokat, de nem bizonyítható, hogy aulája tagjaként a hercegi rezidencia építőmestere volt.⁵⁰

István 1352 második felében hosszabb ideig felvidéki hercegi birtokain tartózkodott,⁵¹ majd ezt követően, újabb, ezúttal valóban gyökeres változás következett be életútjában.

Az ambiciózus fiatal herceg feltehetően nem békült ki azzal, hogy mindkét territoriális hatalmától megfosztotta a király. A délvidéken ugyanakkor 1352 őszén ismét kiélezettebbé vált a helyzet, annak ellenére, hogy még érvényben volt a Velencével 1348-ban kötött fegyverszünet. Mindenesetre mozgolódást jelzett, hogy I. Lajos két évre szóló megegyezést kötött Genovával Velence ellen. A szerb király, Dusan István Bosznia déli részeinek elfoglalásával szintén egyre jobban terjeszkedett Magyarország felé. A pápai közvetítés révén Johannával megkötött béke után a nápolyi örökösödési ügy, s az időközben rendeződött lengyelországi trónutódlási kérdés is nyugvópontonra jutott, nem volt szükség István herceg feltétlen budai jelenlétére, sőt meglehetősen távozhatott még kívánatos is tette távozását. Talán elmeneleléhez az szintén hozzájárulhatott, hogy a feltételezések ellenére Budán mégsem rendelkezett önálló rezidenciával, és a budai udvar szűknek bizonyult a nőülni szándékozó özvegy király, a családi gyarapodás elé néző hercegi család és a még mindig ott tartózkodó Erzsébet királyné külön-külön meglévő udvartartásának.⁵²

Valószínűleg mindezen okok közrejátszhattak abban, hogy I. Lajos király teljes felhatalmazással ismét István hercegnek adta át egész Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát. A herceg megvalva Szepes és Sá-

91422; 1351. október 18-é: Kont fia Miklós később ostrovicai várnagy. *MOL DF 286543* (Arch. Stat. Jud. Brasov. A brassói Feketetemplom lt. I E 3); 1352. április 24-é: Köbli Miklós tárnok- és ajtónállómester, udvarbíró és szepesi várnagy Sáros megyei ügyben referált. *MOL DL 4246*.

⁵⁰ A János lapicidára vonatkozó további adatok: 1358-ban a visegrádi bírót nevezték így: ZICHY III. 119–120. No. 76; 1362. május 25-én „Johannes lapicida hospes de sub castro Budensi” kapott megbízást a leleszi konventtől templomtornyának felépítésére. *MOL DF 233720* (Štátny Ůst. Arch. SR Bratislava, Leleszi prépostság m. lt. 1300–112). Dětshy Mihály szíves közlése. *VARJÚ 1932. 90*; *DERCSÉNYI 1941. 53. 90*; 1365. február 4-én Lajos király egy házhelyet adományozott Budán kedvelt és hűséges építőmesterének, János kőfaragónak királyi épületek emelésével és más feladatok gyors és megbízható elvégzésével szerzett érdemeiért. *MOL DF 208573*. (Komárom M. Lt. Eszt. székesfőkápt. hh. lt. 6–4–17); 1374. november 30-án Lajos király a János lapicidától vásárolt budai kőházat Kanizsai István zágrábi püspöknek adományozta. *MOL DF 209056* (Komárom M. Lt. Eszt. székesfőkápt. hh. lt. 67–10–17); 1374. december 15-én János lapicida Buda város tanácsa előtt a királytól korábban adományba kapott telkén emelt házát eladta Kanizsai István zágrábi püspöknek, nyilván megerősítendő a városi hatóság előtt a tulajdonoscsereét. A városi kiadvány őt „magister Johannes murator ventrosus”-nak nevezte, ami után szokás őt Pocakos János mesternek is emlegetni. *MOL DF 238149*. (Primási Lt. Eszt. székesfőkápt. m. lt. 64–1–2); *KUMOROVITZ 1984. 306., 67. j*; *VÉGH 1999. 29*.

⁵¹ Lehet, hogy már 1352 májusától, de augusztus végétől biztosan ott tartózkodott: 1352. május 17. Bártfa? *MOL DF 212854* (Štátny Okr.

Arch. v Bardejove, Bártfa város lt. 174); 1352. augusztus 31. Szepesvár. *MOL DL 83266*; 1352. december 28. Kassa. *MOL DL 83267*.

⁵² Nem véletlen, hogy Óbuda megosztásának terve éppen ekkor merült fel: 1353. augusztus 31-én Erzsébet királyné, Lajos király és felesége, az ifjabb Erzsébet királyné „... cum ipsi in castro suo de Novabuda Wespremiensis diocesis infra dictum regium cum suis familiaribus commorentur ...” és ezzel sok kárt okoztak az ahhoz közeli másik, óbudai várúknál lévő Szűz Mária egyháznak és a hozzátartozó prépostságnak, kérvényezték VI. Ince pápánál, hogy az óbudai prépostság birtokjogainak felmérésére bizottságot nevezzen ki, akinek jelentése alapján a felosztás kapcsán felmerülő károkért az egyházat kárpótolhatják. Más kérdés, hogy az anyakirályné Óbuda 1355-ben bekövetkező végleges felosztása után is többnyire a királyi udvarban időzött, csak akkor már Visegrádon. *MOL DF 283403* (ELTE Könyvtára, Diplomatarium autographum D 14); *MOL DF 289427* és *289449* (Arch. Secr. Vát. Reg. Aven. Vol. 122. f. 182 v és Vol. 125. f. 177 v); *KUMOROVITZ 1966. 9–10*.

⁵³ 1353. április 26-án I. Lajos azzal az indoklással tért ki a Dalmácia ügyét ismét felvető velencei követek elől, hogy a köztük kötendő megállapodáshoz, István dux totius Sclavonie, Croatie seu Dalmatie nem adta beleegyezését, s mert annak végrehajtását a király nélküle nem tudja foganatosítani, „... quia dominium predicti ducatus eius dominio perpetuo subiugabamus, sicut vobis et aliis notum est ...” a követeknek nem szükséges tovább fáradozniuk a királyi udvarban az említett ügyben. *ADE II. 438–439. No. 351*. István herceg és felesége zágrábi szálláshelyét az I. Károly által 1335 körül építtetett királyi palotában rendezte be. Nincs tudomásunk arról, hogy itt ekkor vagy akár korábban bármilyen építkezésbe kezdtek volna. *MOL DF 256379* (Arch.

ros megyei honorbirtokaitól jövedelmeit is új területeiről biztosította, udvarát pedig Zágrábban rendezte be.⁵³ 1353 elején foglalta el ottani szálláshelyét, ahová családjával együtt néhány hú embere is követte őt.⁵⁴

A báni hivatalra anyja bizalmas emberét, Hahót nembeli Alsólendvai Bánfi Miklóst nevezte ki, aki korábban már viselte ezt a tisztséget.⁵⁵ Zágrábi hercegi udvarbíróján és tárnokmesterén, a Bikács nembeli Györkönyi Iván fia Dezsőn kívül ismerjük asztalnokmesterét, Becsei Töttös Lászlót és pohárnokmesterét, Györkönyi Dezső fiát, Ivánt. Becsei Töttös László testvére, Miklós udvari ifjúként ugyancsak a hercegi aula tagja volt.⁵⁶ István a szlavón báni tiszthez tartozó várakba ismét saját várnagyait helyezte, s e tisztségviselői éppúgy udvartartásához tartóztak, ahogy Petőc fia János körösi ispánja is ott időzött udvarában.⁵⁷

Kancelláriája élén ismételten a már említett Megyericsei György állt, aki e kormányzati tevékenysége mellett az orbácsi ispáni és várnagyi tisztelet is ellátta. Brünni Péter Zágrábba is elkísérte urát, itteni feladatköre megegyezett a budai udvarban végzett tevékenységével.⁵⁸ A nagypécset ezen időszakból sem maradt ránk, illetve a gyűrűs pecsétet illetően sem tudjuk, hogy a már említett korábbi használta-e. Jelentős különbség azonban az, hogy István most lénye-

gesen nagyobb számban bocsátott ki privilégialis okleveleket, mint első szlavón hercegsége idején.⁵⁹

Az elmondottakból világosan látszik, hogy szlavóniai uralmának kiépítése – a dolog természetéből adódóan is – a budainál nagyobb udvartartást igényelt.⁶⁰ A források azonban a két udvar más vonatkozású összehasonlítására nem adtak lehetőséget, és valójában a zágrábi udvar elemzése – létezésén túl – nem vitt közelebb a budai hercegi rezidencia kérdésének megoldásához.⁶¹

István hercegnek csupán másfél év adatott meg arra, hogy az említett déli területeket kormányozza. 1354 nyarán részvett bátyja szerbiai hadjárataiban, ahol mindössze 22 évesen járványnak esett áldozatul.⁶² Két gyermeket hagyott árván, Jánost és Erzsébetet. János herceg ekkor másfél éves lehetett, mert apja az ő születésekor már Zágrábban tartózkodott.⁶³ Kiskorú fia nevében az özvegy hercegnő vette át a kormányzást, de gyermekeivel, akik ekkor a trón egyedüli várományosai voltak, feltehetően a királyi ház kérésére, hamarosan Budára ment. A hercegnő közel egy évig Budán adta ki szlavóniai vonatkozású okleveleit.⁶⁴ 1355 második felében térhetett vissza Zágrábba, ahonnan a következő év elején Bécsbe, majd Bajorországba távozott, ahol férjhez ment apja tanácsosához, Gerloh von Hohenlohe-hoz.⁶⁵ Gyermekei Erzsébet királyné felügyelete alatt a budai, illetve 1355 után a

Hrvatske Zagreb, Arch. cap. Zagr. Acta Antiqua 13 96); KOLLER III. 61–63; GROTHUSEN 1967. 197; KLAIC 1982. 116–117. 211. KLAIC 1984. 67–68.

⁵⁴ Lackfi István bánt 1353. január 13-a után mentette fel a király mert akkor még bánként adott ki oklevelet, január 28-án pedig új, tárnokmesteri hivatalában találjuk. MOL DL 35302; ENGEL 1996. I. 37.

⁵⁵ Hahót Miklós bán udvari ifjúként kezdte pályáját még I. Károly udvarában, majd több mint tíz évig Erzsébet királyné lovászmestere volt, 1343–1346 között bán, majd az udvarban időzött báróként, s a zalai ispáni tisztelet viselte. Második bansága után, 1357-ben ismét a királyné tisztségviselője tárnokmesterként. ENGEL 1996. I. 17. 23. II. 94; BÓNIS 1971. 81; István herceget nevezi urának: SMIČIKLAS XI. 182–183. No. 133, 186–187. No. 137. stb.

⁵⁶ A Györkönyiek Tolnai megyében voltak birtokosok, Dezső később tolnai alispán lett. SMIČIKLAS XI. 228–229. No. 171., 232–233. No. 174; ENGEL I. 1996. 207. 480. II. 92. Becsei Töttös László István herceg budai udvarában kezdte pályafutását: relator: 1350. április 7. SMIČIKLAS XI. 591–592. No. 449; MOL DL 87292; ZICHY II. 555–556. No. 416. ENGEL 1996. I. 480. II. 247; László nagyapja Becsei Imre I. Károly alatt alapozta meg családját előmenetelét, fiai Töttös és Vesszős már az udvarban nevelkedtek. Becsei Töttös 1336-tól udvari lovag, majd ajtónálómester, óbudai várnagy, pilisi ispán, visegrádi várnagy, végül 1353-ban, röviddel halála előtt pedig királynéi tárnokmester volt. Már csak tisztségei révén is erősen kötődött az anyakirályné udvarához. Mindegyik királyi és királynéi székhelyen, azaz Visegrádon, Budán és Óbudán is volt házuk. A vártulajdonos nagybirtokos család azonban főleg déli, Bodrog és Baranya megyei birtokokkal rendelkezett, várbirtokuk, Blinja, pedig

Zágráb megyéhez tartozott. Lajos király is számos birtokadományban részesítette Becsei Töttöst és Vesszőst. Később székhelyükről, a Bodrog megyei Bátmonostorról kapták előnevüket. ENGEL 1996. II. 27–28. 247; CSÁNKI II. 564; KURCZ 1988. 38. 62. 70. 86. 157. 294; MOL DL 3571. DL 87146. DL 87149. DL 87151. DL 87155. DL 87158. DL 87198. DL 4388; Lajos birtokadományaira: MOL DL 87201. DL 87204. DL 87216. DL 87220. DL 87241. DL 87246; ZICHY II. 235–237. No. 160–161., 313. No. 231., 341–342. No. 242., 354–355. No. 246.

⁵⁷ Szentjakabi Tamás medvevári várnagy, gersencei ispán egyúttal udvari ifjú is: 1353. május 28. MOL DL 45129. Kőkaproncai várnagy: 1354. január 7. MOL DF 267990 (Arch. Hrvatske Zagreb, Grad Koprivnica, Oklevelek 1 4); A vártulajdonos, nagybirtokos Atyinai János mester, aki Atyina birtokára pallosjogot kapott a hercegtől, szintén udvari ifjú. 1353. június 6. MOL DL 33598: ennek az oklevélnek Petőc fia János körösi ispán a relatora. Budai aulájából itt találjuk Mihály fia Istvánt volt okicsi várnagyát is: 1354. január 7. MOL DF 267990 (Arch. Hrvatske Zagreb, Grad Koprivnica, Oklevelek 1 4); Továbbiakra: ENGEL 1996. I. 252–253. 322. 351. 366. 371. 384. 480. II. 16. 117. 227; KURCZ 1988. 41. 293. 302.

⁵⁸ Itt szintén a gyűrűspecsétes kancelláriáját vezette 1353 végéig, amikor is kilépett a herceg szolgálatából, s csak 1355-ben tért vissza özvegyének, Margit hercegnőnek udvarába, akinek kancelláriáját irányította. 1356-ban a hercegnő után ő is távozott Magyarországról, miután úrnője támogatásával elnyerte a churi (Svájcban, ma Graubünden) püspöki széket. E minőségében még egyszer megfordult Magyarországon 1365-ben IV. Károly császár kíséretének tagjaként. Olmüci püspökként halt meg 1387-ben. MOL DL 4359. DL 41216. DL 12810. DL 4403. DF 230407 (Arch.

visegrádi udvarban nevelkedtek. I. Lajos János herceget tette meg örökösévé, s a lengyel trónra is elfogadtatta utódának. János megkapta a Szlavónia-, Horvátország és Dalmácia hercege címet, de a területet vikáriusként Paksi Leusták irányította.⁶⁵ A kis herceg azonban sajnos igen korán, már 1360-ban követte apját a sírba. Ezután néhány évig Erzsébet hercegnő lépett elő trónörökösnek, akit már 1356-ban eljegyeztek IV. Károly öccsének, János morva örgrófnak fiával, Jódokkal, majd 1362-ben Albert osztrák herceggel, 1365-ben pedig IV. Károly fiával, Vencellel, de végül 1370-ben a címzetes konstantinápolyi császárhoz, II. Fülöp tarantói herceghez ment feleségül.⁶⁷

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az Anjou István herceg nevével jelzett önálló hercegi rezidencia csak az 1349 végétől 1352 végéig terjedő időszakban létezhetett Budán. Ha az építmény elkészíttetése is személyéhez fűződött, akkor az 1350. év kevésbé jön számításba, hacsak nem kezdték el építeni I. Lajos nápolyi hadjárata előtt. A király távollétében engedélye nélkül nem foghattak ilyen építkezésbe, Istvánt régensherceggént egyébként is más teendők kötötték le. Az 1351. év már inkább vehető figyelembe. Megházasodott, tekintélyes udvarral a háta mögött politikusi pályája csúcsán állt, még akkor is, ha I. Lajos éppen ekkor vette el tőle Szlavóniát. A király egyetlen örököséként és erdélyi herceg-

ként ugyanis még nagy volt a befolyása.⁶⁸ Ez azonban 1352-re csökkenni látszik. Miután erdélyi hercegi címétől is megfosztották, udvara is veszített jelentőségéből, már nem az a mérvadó kör vette körül, mint korábban. Úgy tűnik Budán a további kiteljesedési lehetőségek megszűntek az igen ambiciózus fiatal herceg számára. Nyilván nagyszabású tervei és az önálló hercegi hatalom kiépítésének lehetősége irányították Zágrábra. Az a körülmény, hogy viszonylag rövididejű budai tevékenysége során semmi sem utalt rá, és főleg az a tény, hogy Budáról eltávozott,⁶⁹ kérdésessé teszi, bár nem zárja ki teljesen, hogy ott hercegi rezidenciát létesített. Az „István úr tornya” megjelölés ugyanis a herceg névadó szerepének megfontolására int. Egy 1386. évi említés tudniillik néhai Lajos király öccsét, Istvánt „úrnak” nevezte, mégpedig összefüggésben az 1349-ben használt „Szepes és Sáros föld ura” címevel, mert az okiratban István e hercegi honorbirtokaira történt hivatkozás.⁷⁰ E tökéletesnek látszó egyezést azonban megingatják Szerémi István úr tornyát Haragos István tornyával azonosító megnyilatkozásai, mert az Anjou Istvánról szóló feljegyzések nem tudnak arról, és ő maga sem említ olyasmit, hogy bátyjával, anyjával vagy embereivel tartós, s a késő utókorban is ismert konfliktusba került volna, mely indokolná személyével kapcsolatban a haragos jelzést.

Hrvatske Akad. Zagreb, Dipl. Lat. 4 36). *MOL DL* 4511. *DF* 205054 (Győr-Sopron-Moson M. Lt. Sopron város lt. DL 3806). *DF* 218559 (Arch. Hrvatske Zagreb, Doc. med. varia 63); *EUBEL* 1898. 227. 332. 335. 394; *PÖR* 1901. 110; *DERCSÉNYI* 1941. 34.

⁶⁵ István herceg Zágrábban számos privilégiumot adott ki, 19 fennmaradt okleveléből 13 függőpecsétes, mely városok, egyházak kiváltságainak megerősítéséről, birtok- és pallosjog adományozásról, nemesítéséről stb. szól, s valamennyi a „Datum Zagrabie per manus magistri Georgii aule nostre prothonotarii ...” záróformulával végződik. *MOL DF* 267988. stb. Orbázi ispán: 1353. március 10. *MOL DF* 267988 (Arch. Hrvatske Zagreb, Grad Koprivnica, Oklevelek 1 2); várnagy: 1353. június 3. *MOL DL* 33598. *BÓNIS* 1971. 39–43. 81; *ENGEL* 1996. I. 162. 381. II. 158.

⁶⁶ *PÖR* 1892. 278; *KURCZ* 1988. 41.

⁶⁷ Egy adat van, ami elgondolkoztató. Az Anjou-korban az aula és a curia szavak még nem szinonim jelentésűek: pl. 1348-ban „... aule nostre parvulus ... in nostra curia continuam faciat residentiam ...” *ZICHY* II. 292. A budai hercegi udvarra vonatkozóan ilyen információ nem maradt fenn, de a zágrábra igen: „Stephanus filius Thome aule nostre familiaris ad nostre sublimitatis personaliter accedens presentiam suas fidelitates et sevitia ... primum quondam serenissimo principi domino Stephano duci ... in sua curia ... propriis suis facultatibus et expensis continue residendo specialiter sua servitia, dum idem dominus noster dux in subsidium incliti principis domini Lodouici ... regis Hungarie ... in Seruam valido exercitu contra regem Rascie se transtulerat, exhibitas et impensa nostre studuit declarare maiestati, demumque ... continue in curia nostra residendo ... nostre incessanter studuit servire maiestati sperantes etiam ... serenissimo

principi, domino Johanni duci, filio nostro ... et nobis ... servitia fidelia exhibere in futurum ...” Margit hercegnő 1356. január 10-i Zágrábban kiadott oklevele: *MOL DF* 218559 (Arch. Hrvatske Zagreb, Doc. med. varia 63). *SMIČIKLAS* XII. 320. No. 239; Az aula és curia terminológiai kérdésére: *KURCZ* 1988. 34–37. *KUBINYI* 1990a. 62–69; *KUBINYI* 1990b. 55–64; *KUBINYI* 1999. 313.

⁶⁸ 1354. augusztus 9-én halt meg. *FEJÉR* IX/1. 46.

⁶⁹ Margit hercegnő említi a zágrábi káptalant adományozó 1355. december 20-i oklevelében, hogy az adományt még István herceg ígérte a káptalannak fia születésének örömhírére, mely Zágrábban érte. *MOL DF* 256900 (Arch. Hrvatske Zagreb, Arch. cap. Zagr. Acta antiqua 95 6).

⁷⁰ 1354. október 6. és 1355. április 27. között Budán adta ki oklevelét. *MOL DF* 254164 (Zala M. Lt., Mohács e. gyűjt. 338). *DF* 267991 (Arch. Hrvatske Zagreb, Grad Koprivnica, Oklevelek 1 5)

⁷¹ 1355. április 7. után csak 1355. november 30-i kelettel maradt fenn oklevele, amit már Zágrábban adott ki. *MOL DF* 230453 (Arch. Hrvatske Akad. Zagreb, Dipl. Lat. 5 8); Utolsó oklevele Zágrábban kelt 1356. január 10-én. *MOL DF* 218559 (Arch. Hrvatske Zagreb, Doc. med. varia 63); *PÖR* 1897. 13–15.

⁷² *SMIČIKLAS* XII 480–484. No. 370, 588–589. No. 442. *ENGEL* 1996. I. 17.

⁷³ *PÖR* 1892. 524–528. *PÖR* 1901. 98–115. 193–208. *DERCSÉNYI* 1941. 25. 33–34.

⁷⁴ 1351 nyarán, amikor a litván hadjárat során a gyengélkedő Kázmér utódának választották Lajost, a lengyel előkelők tiltakozása ellenére azt is elérte, hogy öccsét is a lengyel trón várományosának tekintsék: „... ibique rex Poloniae, dominus Kazmerius infirmatus fuit usque ad mortem et venerunt omnes duces et barones et nobiles iuramentum [facientes]... quod regem Hungariae ex nunc et semper in dominum haberent natu-

Ezzel eljutottunk a budavári István torony másik lehetséges, mintegy száz évvel korábban élt névadójának személyéhez. IV. Béla és fia, István országot megosztó ellentéte már megmagyarázhatja István neve mellett az említett jelző alkalmazását. Noha Szerémi adatainak értékét valamelyest csökkenti, hogy az ő korára az István toronnyal kapcsolatos hagyományozás már a távoli ködös múltba tekintett vissza, mégis számításba kell vennünk, hogy ő kortársainál jobban értesült, mert IV. Béla király fiának esetleges szerepét más körülmények is indokolják.⁷¹ Ennek feltételezését ugyanis az István toronnyal és annak közvetlen közelében tett régészeti megfigyelések és az ott talált leletek sem zárják ki.⁷² IV. Béla fiáról, Istvánról pedig tudjuk, hogy 1260 és 1262 között pataki várában, ahol okleveleinek tanúsága szerint többször tartózkodott, tornyot kezdett el építtetni, amit azután az apjával kezdődő konfliktusok miatt eladományozott régi hívének, Balog-Semjén Mihály comesnek azzal a feltétellel, hogy azt fejzeze be.⁷³ Végül pedig a budavári építmény torony elnevezése ugyancsak utalhat 13. századi eredetére, de ezt csak jelzésszerűen vetem fel, mert a terminológiai kérdések az okleveles adatok feldolgozatlansága és a régészeti kutatások elégtelensége miatt még erősen vitatottak.⁷⁴

IV. Béla fiával, Istvánnal kapcsolatosan mindenképp előtt kell megvizsgálunk, hogy esetében felvethető-e a herceg megnevezés. IV. Béla ugyanis elsőszülött fiát alig hatévesen 1245-ben királlyá koronáztatta, majd királyi címe mellett még egész Szlavónia hercegi címével is felruházta.⁷⁵ Eljárása nem volt szokatlan, mert őt is már apja, II. András életében, 1214-ben megkoronázták, s ettől kezdve mindig *rex*-nek nevezte magát, amit következetesen betartott fiánál is.⁷⁶ István tehát megkoronázott hercegeként szintén viselte a *rex* titlust, de nála hozzákapcsolódott a tényleges területi hatalmat jelentő *dux*-i méltóság is. Ezt a névleges szlavóniai hercegsége után 1257-ben kapta meg, amikor is apja Erdélyt jelölte ki hercegi birtokául.⁷⁷ Első erdélyi hercegsége rövid ideig tartott, ezért inkább formálisnak tekinthető, de kancelláriája egészen 1258 nyaráig a *Stephanus Dei gratia rex, primogenitus illustris regis Hungarie et dux Transsilvanus* cím alatt bocsátotta ki okleveleit.⁷⁸ Ekkor használt kettős pecsétjének csak töredéke ismert, melynek hátlapja maradt meg, s abból is csak a lovas alak kettős keresztet ábrázoló pajzsa.⁷⁹ 1258 nyarán a stájerországi helyzet alakulása véget vetett rövid életű első erdélyi hercegségének. IV. Béla király Babenberg II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg 1246-ban bekövetkezett halála óta meg-megújuló harcot

ralem et in regem sic tamen, quod dux Stephanus, frater eiusdem regis Hungariae nichil haberet cum eis agere clamantes ad regem ..." TOLDY 1862. 105-106; PÖR 1892. 266. 274; 1351 októberében Lajos király István herceggel együtt Budán adott követi megbízást Garai János veszprémi püspöknek és Wolfurtri Ulrik mosoni, vasi és soproni ispánnak, óvári várnagynak, akiket VI. Kelemen pápához küldtek tárgyalni a nápolyi várak és a fogoly hercegek átadásáról, illetve a nápolyi örökösödési jog fenntartásáról. PÖR 1892. 247.

⁶⁹ Zágrábba távozása után mindössze egyszer adott ki oklevelet Budán, 1353. szeptember 16-án. Jelenlétére megint Lajos király örököséként volt szükség, mert a király előtte való napon kötött kölcsönös örökösödési szerződést, a Schweidnitzai Annával nyáron kötött házassága óta még mindig itt időző IV. Károly császárral. MOL DL 4386; DERCSÉNYI 1941. 33.

⁷⁰ 1386-ban a Luxemburgi testvérek Zsigmonddal Magyarországot ellen indultak, hogy végleg megszerezzék számára a magyar trónt. Mária királynő és Erzsébet királyné ezért Győrben kénytelen egyezsége lépni velük. Vencel király 1386. május 12-i a megállapodást rögzítő oklevelébe többek között azt is részletesen belefoglalta, hogy a királynék Zsigmond eltartására azokat a határszéli birtokokat engedik át, melyeket „... olim felicitis memorie Stephanus dictus Ur, frater quondam pie memorie Ludovici regis Ungarie pro sustentatione status sui tenuit, habuit et possedit“ COD. DIPL. MOR. XI. 357; PÖR 1897. 13; MÁLYUSZ 1984. 18. Ez a megjelölés azonban IV. Béla fiára, Istvánra is állhat, ha tovább élt az a 12. században még kimutatható szokás, hogy a trónörökös királyi herceget magyarul *úr*nak nevezték. GYÖRFFY 1958. 584-595.

⁷¹ 1578-ban Szamosközy István már Szent István templomáról és

palotájáról, illetve Szent István tornyáról, palotájáról és templomáról szól. BALOGH 1966. 72.

⁷² MAGYAR 1997. 103. 111., 28 és 29. j; HOLL 1997. 81. 95., 24. j.

⁷³ „... nos quamdam turrin in castro nostro de Potok ex parte septemtrionali existentem, nondum perfectam, sub nostro nomine constructam comiti Michaeli, filio Wbul, fideli nostro perpetuo duxerimus conferendam. Ita, quod cum eandem perfecerit ipse idem perpetuo possideat et filii suis in posterum reliquendi liberam habeat facultatem ...“ A tornyot azonban mindaddig, míg az ország nyugalma helyre nem állt, a várnagy rendelkezése alatt hagyta, s csak azt követően birtokolhatták Mihály comes és fiai annak ítélkezésétől mentesen. MOL DL 50619. RA 1785; DÉTSHY 1966. 179. FÜGEDI 1977. 177; István Patakon keltez: 1263. március 12-én: RA 1800; 1264-ben nővére, Anna megostromoltatja a várat és elhurcoltatja ott tartózkodó családját Turóc várába: WENZEL IX. 12; 1267. december 14. RA 1874; 1268. RA 1886; Balog-Semjén Mihály Szabolcs megyei középirtokos nemes Gutkeled István szlavón bán szolgálatában állt, általa került István stájer udvarába, azután végig hűségesen az ő oldalán harcolt. PAULER 1899. II. 234. 257-258. 299; KARÁCSONYI 1900. 199-203; SZÜCS 1993. 117.

⁷⁴ FÜGEDI 1977. 10; KUBINYI 1990b. 297-299; FELD 1990. 8-19.

⁷⁵ „... Cum igitur in medio regni nostre Albe coronato per divinam clementiam ... filio nostro Stephano rege et duce totius Sclavonie pro tribunali sederemus ...“ CDES II. 148-151. No. 217; PAULER 1899. II. 205. 522., 159. j.

⁷⁶ Béla, apja ellenzéke által kikényszerített megkoronázása után, első oklevelét 1220-ban adta ki, s némi ingadozás után a *Bela Dei gratia rex, primogenitus regis Hungarie* címet használta. A területi hatalmát jelentő *dux*-i méltóságát csak egyszer tüntette fel, holott 1226-ig

folytatott a Babenberg örökségért, melyre 1251 után házassága révén Pøemysl Ottokár morva őrgróf is igényt tartott. A király fiával, Istvánnal 1253-ban nagyobb hadjáratot indított Morvaország ellen, melynek eredményeként az időközben a cseh trónt megöröklő II. Ottokárral az 1254. évi pozsonyi békében megosztották a Babenberg örökséget. Dél-Stájerország ezután a magyar király fennhatósága alá került, aki felvette a Stájerország hercege címet, irányítását pedig kapitányként Gutkeled István horvát-szlavón bánra bízta. 1258 elején a stájerok felkeltek a magyar uralom ellen. IV. Béla, miután fiával együtt vezetett hadjáratával helyreállította ottani uralmát, ugyanez év nyarán kinevezte őt Stájerország hercegévé, majd a hercegségéhez csatolta Zala és Vas megyéket, valamint a Bakonyt. István családjával együtt Pettauiban rendezte be udvarát, ahonnan *Stephanus Dei gratia rex, primogenitus illustris regis Hungarie et dux Stirie* címmel adta ki okleveleit, pecsétjébe pedig a kettős kereszt helyébe a stíriai oroszlán került.⁸⁰ Az ifjú István pettaui udvarának tekintélyesebb köre apja kormányzatából került ki, de főleg a hadi érdemekért nyújtott adományai hívei számát és udvari környezetét jelentősen gyarapította.⁸¹ Egyre növekvő hatalmi befolyása indíthatta apját arra, hogy a stájerországi magyar uralom 1260 nyarán történt kényszerű felszámolása után nem az őt ekkor már joga-

san megillető szlavón hercegséget bízta rá, hanem ismét a már birtokolt Erdély hercegévé tette. A stájer hercegséget követő átmeneti szünet után 1260 vége felé újra megjelent hát István királyi elsőszülött címe mellett a *dux Transsilvanus* méltóság.⁸² Erdélyi szupremáciáját azonban fokozatosan kiterjesztette azon túra is, az északkeleti részekre és a Tiszán túli területekre, ahol szuverén módon kormányozva birtokokat, nemességet és városi kiváltságokat adományozott. Jelentős udvarral rendelkezett, hatalma alá tartozott az erdélyi vajda, s a keleti megyék ispánjainak egész sora.⁸³ Uralmának növekedése egyre feszültebbé tette viszonyát IV. Béla királlyal. István 1262 őszén, hogy a megszerzett területek feletti szuverenitását elismertesse, seregeivel egészen a pozsonyi részekig nyomult. A Pozsonynál már majdnem fegyveresen összetűző apa és fia végül Türje Fülöp esztergomi érsek, a király és Smaragd kalocsai érsek, a királyfi kancellárja és a jelenlevő főpapok és bárók közvetítésével 1262. december 5-e előtt békét kötött az ország területének a Duna vonalán történt megosztásával. István ezt követően a keleti országrészek uraként ifjabb királynak nevezte magát, miközben megtartotta erdélyi hercegi méltóságát, amit még a területén élő kunok ura titulussal egészített ki, így *Stephanus Dei gratia iunior rex Hungarie, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum* lett teljes címe. Az új

hercegeként egész Szlavónia élén állt, majd 1226-tól 1235-ben bekövetkezett trónra lépéséig Erdélyt kormányozta. Ezt az időszakot később, mint „tempore ducatus nostri” hercegsége korszakaként tartotta számon. FEJÉR IV / 2. 235–236; KRISTÓ 1979. 37. 48.

⁷⁷ Kezdeti szlavón hercegsége névleges volt, mivel előtte és utána is IV. Béla nem a királyi család még kiskorú tagjaira bízta a szilárd kormányzást kívánó terület védelmét. 1242-ben még Türje Dénes Szlavónia hercege, majd 1248-tól Gutkeled István, akit hol szlavón bánnak, hol hercegnek említenek. CDES II. 306. No. 441, 307–308. No. 443. 1255-ben Stephanus dux et banus totius Sclavonie et capitaneus Stirie: MOL DL 419; WENZEL VII. 395–397; SMIČIKLAS IV. 613–616. No. 530; PAULER 1899. II. 212–213. 223. 230. 249.

⁷⁸ SZENTPÉTERY 1921. 77–78. 87; RA 1752–1753; Ekkori kancellárján, Fülöp dömösi péposton kívül IV. Béla 1258. július 17-i adományleveléből ismerjük udvari notariusát, későbbi alkancellárját, Pécsi Benedeket is. MOL DL 462. RA 1188; FEJÉRPATAKY 1885. 116–120.

⁷⁹ MOL DL 42. DL 58396. RA 1752–1753; BÁRCZAY 1897. 367–368; NYÁRY 1886. 209–210. DÓRY 1917. 30; SZENTPÉTERY 1921. 80; SZENTPÉTERY 1930. 115–116; KUMOROVITZ 1993. 56. A kettős kereszt motívum Béla szlavón herceg 1268. évi pecsétjén is megtalálható. MOL 652. BTM 66.1897; Istvánnak egyetlen év nélküli hercegi pecsétjét ismerjük, melynek előlapján trónon ülő ifjú király alakja látható fején nyitott, liliomos koronával, térdére helyezett jobb kezében lilomos végű jogart, kinyújtott bal kezében országalmát tart. A körirata: +SIGILLVM . STEPHANI . DEI . GRACIA . REGIS . ET . DVCIS . STIRIE. Hátlapján pedig zártsisakos vitéz jobbra forduló, vágató lovon ülő alakja látható, jobbáiban a stíriai oroszlánt ábrázoló zászlót, baljában pedig szintén a stíriai oroszlánnal díszített pajzsot tart. A körirata: +PRIMOGENITI . BELE . QVAR-

TI . ILLVSTRIS . REGIS . HVNGARIE. Az előlap körmérete 80 mm, a hátlapé 83 mm (!). BTM 66.1899/1–2. Pray azonban ismer még egy 1264. évi, ifjabb királyi pecsétet is, melynek ábrázolása azonos az előbbivel, azaz hátlapján továbbra is szerepelt igénycímerként a stíriai oroszlán. A pecsét előlapjának körirata Pray szerint: +SIGILLVM . STEPHANI . DEI . GRACIA . REGIS . IVNIORIS . HVNGARIE., hátlapjáé pedig megegyezik a fentebbeli. PRAY 1805. 96–98 (51.), Tab.VIII. fig. 4.

⁸⁰ PAULER 1899. II. 221. 231–240; SZENTPÉTERY 1921. 80. 87.

⁸¹ A Gutkeledék közül István bán és fiai, Joachim és Miklós, bár Joachim később Béla herceg szolgálatába szegődött. A Hahótok közül Csák és Panyit, de Csák némi kényszerű szünet után visszatért Béla király udvarába. A Csákok közül Domonkos, Máté és Péter, István kiváló hadvezérei. Már pettaui udvarában megtaláljuk későbbi nádorát, Péc Dénest és első alkancellárját, Pécsi Benedeket, de ekkor lett elkötelezettje Záh Jób pécsi püspök is. RA 1754–1767. RA 2041. SZÜCS 1993. 113. 116–118.

⁸² SZENTPÉTERY 1921. 81.

⁸³ Udvarához tartozott: Kán László erdélyi vajda: RA 1801. RA 1914. PAULER 1899. II. 250. 253; Záh Jób pécsi püspök: PAULER 1899. II. 246. 257. KARÁCSONYI 1900. 1057–1058; Péc Dénes: PAULER 1899. II. 233. KARÁCSONYI 1900. 890–891; Csák Bázs: RA 1795. PAULER 1899. II. 250. 256; Csák Domonkos: RA 1795. PAULER 1899. II. 257–258. 270; Básztyel Rénold: RA 1212. RA 1754. RA 2041. RA 2052. RA 2102. PAULER 1899. II. 253–255. 262. 265. 304; Rátót Porcs István: RA 1840. RA 1928. PAULER 1899. II. 255. 257. 261–262. 266. KARÁCSONYI 1900 915–918; Farkas szatmári ispán és Miklós szabolcsi ispán: RA 1795; Kárászi Sándor RA 1885. PAULER 1899. II. 253. 258–259. 262. 266. 308. KURCZ 1988. 298; Smaragd kalocsai érsek, kancellár: RA 1218. RA 1223. RA

titulus jelentős közjogi változást jelzett, gyakorlatilag mind a királyi hatalom, mind pedig a kormányzat megkettőződött.⁸⁴ Végeredményben – némi kisebb módosulástól eltekintve (1266 végétől 1267 végéig nem viselte a kunok ura címet) uralmát egészen 1270 májusában történt trónra kerüléséig e címen gyakorolta. Ezen IV. Bélának az erőviszonyok megváltoztatása érdekében 1264-ben tett fegyveres fellépése sem változtatott, miután István isaszegi győzelmét követően az 1266. március 23-án megkötött margitszigeti béke a korábbi megállapodásokat erősítette meg.⁸⁵

Mindezen hatalmi és közjogi átalakulás ellenére István a későbbiekben e korszakát egységesen hercegsége idejének tekintette, s nem tett különbséget a *primogenitus regis* és a *rex iunior* időszakok között. Az „egész ország” feletti uralom elnyerése után V. István korábbi okleveleit, melyeket mindenki igyekezett megerősíteni, nehogy az adományba kapott birtokok vagy más jogok elveszzenek, mint „*tempore ducatus nostri*” kiadottakat írta át.⁸⁶ A királyságát megelőző uralmának e sommás megnevezése azt mutatja, hogy a tényleges hatalmi helyzetet kifejező különböző címei közül mégiscsak a hercegit tartotta fontosnak, amivel egyúttal azt is kifejezésre juttatta, hogy korábban csak a *pars regni* ura volt, hiszen nem gyakorolt az egész *regnumra* kiterjedő királyi hatalmat.⁸⁷

Igen tanulságos ebből a szempontból áttekintnünk, hogy a kortársak, de főleg az utókor hogyan vélekedett e helyzetről, s miként értékelte István különböző címeit. Azt már említettem, hogy IV. Béla fiát koronázását követően következetesen *rex*-nek nevezte, s csak néha tette hozzá, hogy *primogenitus regis*, vagy később, hogy *iunior*. Ennek megfelelően a kortársak is többször így emlegették Istvánt, s előfordult például a hiteleshelyek gyakorlatában, hogy mindkettőjüket *rex Hungarie*-nak mondták.⁸⁸ Később azonban ez nem vált általános gyakorlattá, s nagyon sok esetben megkülönböztették István korábbi, hercegi és későbbi, királyi uralmát. Már fia, IV. László sem tekintett el minden esetben attól, hogy apja kiadványai között különbséget tegyen, pedig szerette őt *rex*-nek titulálni.⁸⁹ III. András király kancelláriája a IV. László alatt kialakult szokásokat követve kétszer is királyinak minősítette István ifjabb királyi oklevelét, de a korszakra nem csak ez volt a jellemző, mert például a kőki káptalan 1297-ben „*tunc ducis Transsilvani*”-ként határozta meg István egyik keltezetlen kiadványát.⁹⁰

Károly Róbert kancelláriája viszont már külön jelezte, ha István koronázását megelőző, hercegsége idején kelt kiadványairól volt szó.⁹¹ Széchényi Tamás országbíró 1353-ban pedig már kifejezetten *hercegnek* nevez-

1791. RA 1793. PAULER 1899. II. 250. 252. FEJÉRPATAKY 1885. 116; Pécsi Benedek alkancellár, szebeni, majd aradi prépost: FEJÉRPATAKY 1885. 118. PAULER 1899. II. 256–257; hadvezérei: Csák Péter: PAULER 1899. II. 247. 257–258. 261–262. 279. 288–289. 304. KARÁCSONYI 1900. 318. 342; Csák II. Máté: PAULER 1899. II. 258. 279. 288. 292. 304. 306. 308. KARÁCSONYI 1900. 318. 339–341; Hahót Panyit: RA 1825. PAULER 1899. II. 254–255. 281. 284. KARÁCSONYI 1900. 570–572; Miskolc Panyit: RA 1842. PAULER 1899. II. 235. 260–262. 265. 284. KARÁCSONYI 1900. 823–824; de ide is sorolhatók: Bástély Rénold, Kárászi Sándor stb.

⁸⁴ RA 1791. István kormányát teljes országbárai kar alkotta: a nádor Péc Dénes, az országbíró Csák Bázs, a tárnokmester és a szörényi bán Lőrinc, az erdélyi vajda pedig továbbra is Kán László. RA 1801; PAULER 1899. II. 249–256; SZENTPÉTERY 1921. 81. 87; SZÜCS 1993. 114.

⁸⁵ RA 1481. RA 1848. Természetesen a fegyveres konfliktus során mindkét fél táborából kölcsönös átpártolások történtek. Kán László testvéreivel, Gyulával és Miklóssal 1264-ben IV. Béla oldalán harcolt Erdélyben, így az 1266. évi békekötés után Gutkeled Miklós lett az erdélyi vajda. RA 1532. RA 1863. PAULER 1899. II. 256–257; Péc Dénest is 1265 után Béla szlavón herceg szolgálatában találjuk. PAULER 1899. II. 274. KARÁCSONYI 1900. 890–891; Pécsi Benedek alkancellár átállása után helyét a Zala megyei káli nemesek közül származó Lodomér veszprémi kanonok foglalta el. FEJÉRPATAKY 1885. 119. Monoszló nembelinek mondja, PAULER 1899. II. 257. és KARÁCSONYI 1900. 1045. pedig Vázsonyinak; Kancellárja Smaragd 1265. évi halálát követően rövid ideig Kán Miklós gyulafehérvári prépost volt, de miután ő is csatlakozott testvérehez, a szökevény erdélyi vajdához, István, a Bolognában tanult kalocsai érsek töltötte be az állást egészen

1272-ig. FEJÉRPATAKY 1885. 117. 120–121. BÓNIS 1971. 23; Mások is az 1264. évi események kapcsán tűntek fel István mellett, kikről hadi érdemeik révén értesülünk, melyekért később birtokadományban részesültek: Gutkeled Kozma fia, (Kis) Kozma: PAULER 1899. II. 258. 260. 262; Az Erdélyben birtokos Kökényes-Rénold Mikud és Imre: PAULER 1899. II. 218. 257. 260. KARÁCSONYI 1900. 793–799; A Szatmár megyei Tyukodról származó Gerendi testvérek, Péter és Jakab: PAULER 1899. II. 253. 389. KARÁCSONYI 1900. 1039; A Zemplén megyében birtokos Baksai Simonfiak. PAULER 1899. II. 258. KARÁCSONYI 1900. 175–176; Rosdi Demeter és Mihály, akik dunántúli birtokaikat elhagyva csatlakoztak Istvánhoz: KARÁCSONYI 1900. 932. Ládi Tivadar fia, Pós is udvarának fideles et familiaris iuvenis-e: RA 1871. RA 2160. KURCZ 1988. 298; Ivánka fia András, IV. Béla hű emberének fia, Péter már Istvánt szolgálta: RA 1959; Természetesen udvarának bárai is részt vettek a harcokban: Iván fia András ajtónálómestere: RA 1869–1870. PAULER 1899. II. 260–262., és a délvidéki nagybirtokos Monoszlói Egyed asztalnokmestere, majd tárnokmestere: RA 1837. RA 1899. RA 1901a.; Seregei élén pedig most is Csák Péter és Máté, Csák Domonkos és testvére, Mihály, Kárászi Sándor, Miskolc Panyit és Bástély Rénold harcoltak. PAULER 1899. II. 256–263; ZSOLDOS 2001. 385–407.

⁸⁶ Amikor az egész ország feletti uralmat átvette, azt egy rövid ideig kihangsúlyozta okleveleiben: ...“*Dei gratia rex totius Hungarie* ...” MES I. 575; FEJÉR V/1. 20. RA 1919; ...“*adepto integrali regni nostri gubernaculo* ...” WENZEL VIII. 296; SZENTPÉTERY 1921. 79. Hercegi korszakára vonatkozóan például 1271-ben: *exhibuit nobis privilegium nostrum in tempore ducatus nostri super libertate populorum de Merene ... confectum* ...“*MOL DF*

te egy 1267. évi ifjabb királyi privilégiumának említésekor azzal az indoklással, hogy azt hercegsége idején és nem királyi, hanem hercegi pecsétjével megerősítve még apja, IV. Béla király életében és uralkodása alatt adta ki.⁹² Kont Miklós nádor 1358-ban egy peres eljárás során egyik 1260. évi – egyébként hamis – oklevélét azért nem fogadta el bizonyítékkul, mert az abban foglalt nemesítést és birtokadományozást hercegeként királyi jóváhagyás nélkül nem tehette meg, s király korában pedig nem erősítette meg intézkedését.⁹³

I. Lajos király 1376. évi ítéletlevele, mikor a Hahót nemzetség próbálta visszaperelni a korábban királyi tulajdonba került, majd eladományozott Csáktornya és Sztrigó várakat, s más birtokaikat, több egyenesen csak *István hercegnek* tulajdonított oklevelet idézett.⁹⁴ Ez az eset egyébiránt I. Lajos király kiadványaiban nem az egyetlen.⁹⁵ Ám más 14. századi források is tisztában voltak István különböző korszakaival. A pannonhalmi regisztrumba csak „*privilegium Stephani filii Bele*” megjegyzéssel írták be egyik 1262. évi oklevélét. A zágrábi és a váradi krónika IV. Béla királyról megörökítette, hogy két fia volt, az első István herceg, a későbbi király, a második Béla herceg.⁹⁶

Zsigmond király korából szintén maradtak fenn István hercegnek értelmező említések.⁹⁷

Ezenkívül természetesen számos oklevélben a tényleges, éppen használt titulusait feltüntetve írták át az e korszakából származó különböző kiadványait.⁹⁸

Végül Werbőczy István 1514-ben elkészült szokásjogi gyűjteményében, a Hármaskönyvben V István hercegsége alatt kelt okleveleit kiemelte a királyi oklevelek sorából, illetve szerinte közülük csak azok tekinthetők ilyeneknek, melyeket később királyként megerősített.⁹⁹

Tekintve, hogy a torony megnevezését csak a 15. századból ismerjük, és egyik szóba jöhető névadónál sem tudjuk azt, hogy az elnevezés életében vagy utólagosan történt-e, megítélésem szerint IV. Béla fia, István személyének felvetésekor az őt érintő, fentebb felsorolt későbbi kiadványokat mindenképp figyelembe kell vennünk. Ezek viszont szinte minden korszakban azt mutatták, hogy Istvánt nevezték hercegnek. Egy torony említésekor pedig még inkább feltételezhetjük e megjelölés használatát, ha azt akarták jelezni, hogy az hercegsége idején kapcsolódott nevéhez.

A torony keletkezésének idejét illetően István hercegi korszakából két olyan időszakot ismerünk, amikor azt leginkább vélelmezhetjük. Az 1257 és az 1258 nyara közti, illetve az 1265 tavaszától 1266 májusáig terjedő időben feltehetően a térségben tartózkodott, de az otlétek az Árpád-korban még nem tekinthetők

283211 (Veszprémi Püspökség Lt. Veszprémi káptalan magán lt. Lad. I. Merenye 6) RA 1759; KRISTÓ 1979. 37–38.

⁹² KRISTÓ 1979. 38; SZÜCS 1993. 114.

⁹³ SZÜCS 1993. 114; IV. Béla Istvánt említő oklevelei: FEJÉR IV/2. 54–55. MOL DL 462. WENZEL II. 320. MOL DL 553. WENZEL VIII. 47. FEJÉR IV/3. 146. 191. WENZEL II. 34. THEINER I. 244–245. WENZEL VIII. 50–55. MOL DL 33715. DL 550. FEJÉR IV/3. 185. WENZEL VIII. 162. 264. FEJÉR IV/3. 384. MOL DL 784; Zozimas váradi püspök 1263 karácsonyán in curia domini regis Stephani ... de Bereg tartózkodott. ZICHY I. 12–13. No. 15. PAULER II. 533., 192. j; 1264. évi számadáskönyvében szintén rex-nek nevezték. ZOLNAY 1964. 79–114.

⁹⁴ IV. László 1273. évi átírása: „... privilegium domini regis Stephani bone memorie tempore ducatus sui confectum ...” MOL DL 495; István egy 1262 évi, ifjabb királyi oklevélét viszont minden megjegyzés nélkül csak: „... privilegium patris nostri domini Stephani regis Hungarie ...” írta át. MOL DL 824; 1274-ben pedig: „... dicentes, quod etiam ... Stephanus rex, pater noster tunc gerens gubernaculum terre Transdanubialis et etiam primitus cum ducatus Stirie fuit apud eum eis contulerit ...” MOL DL 40115; 1275-ben István egy 1261. évi primogenitus regis kiadott oklevelének átírásakor újra „... privilegium Stephani ... regis Hungarie ...” MOL DF 269062 (Arch. Mesta Košic, Kassa város lt. Arch. secr. A 2).

⁹⁵ MOL DL 547. DL 70604; WENZEL XII. 610; RA. 1914a

⁹⁶ 1310–1311-ben: „... exhibuerunt nobis litteras privilegiales quondam domini Stephani iunioris regis Hungarie, ducis Transsilvani, domini Cumanorum ...” ZW I. 296. No. 320. 1334-ben „... exhibuit nobis privilegium ... quondam Stephani tunc iunioris regis Hungarie et ducis Transsilvani ...” MOL DL 531. 1335-ben egy

1259. évi rex, primogenitus regis típusú oklevelének átírásakor: „... privilegium quondam ... domini Stephani regis Hungarie ... ante tempus sue coronationis, quo ad huc ducatum de Stiria ... optinebat, emanatum ...” MOL DL 497. RA 1761.

⁹⁷ „... privilegium eiusdem domini Stephani ducis Transsilvani tempore sui ducatus emanatum et sigillo non regali, sed ducali vivente et regnante domino Bela rege, patre suo ... consignatum presentarunt, in quo habitur manifeste, quod ...” MOL DL 636. RA 1873.

⁹⁸ „... quia duces in regalibus proprietatibus et regis iurisdictionibus quospiam a suae conditione nota eximere et nobilitatis prerogativa praedotare, possessiones etiam conferre absque regio beneplacito et consensu nullatenus posse iuridica admittit regni consuetudo approbata ...” MOL DL 505. RA 1771.

⁹⁹ I. Lajos király február 28-i átírása: „... tertium vero privilegium scilicet dicti domini Stephani ducis anno Domini MCCL^{mo} nono confectum Chaak magistro pincernarum suorum pro suis servitiis castrum Horyg ... perpetuo ipsum ducem contulisse declarabat, aliud privilegium eiusdem ducis anno in eodem emanatum ... duas terras ... a iurisdictione castri Zaladiensis liberatas et exemptas ... Lancreto filio Buzad ... perpetuo datas fore exprimebat ..., quartum quondam domini Stephani filii regis Ungarie et ducis Stirie ...,” és még: „... duas domini Andree quondam regis, quorum una anno Domini M^{mo} CC^{mo} nonage^{mo} secundo confecta tenorem privilegii dicti domini Stephani ducis confirmative in se continebat ...” MOL DL 73.

⁹⁹ I. Lajos 1350. május 13-án István 1261. július 7-i oklevélét erősítette meg: „... exhibuit nobis quasdam litteras patentes vetustas, prout videbatur, domini Stephani quondam

olyan állandósultnak, mint a későbbi Anjou-korban, ezért az előbbi esetben a rövidebb idejű időtöltések is nagyobb jelentőségűek lehetnek.

István közszerepléséről koronázását követően 1253 nyarán értesülünk először, amikor is 14 évesen részt vett apja morvaországi hadjáratában.⁹⁶ Körülbelül rá egy évre, 1254-ben a budavári domonkos kolostorban tartott nagykaptalan alkalmával keresztelték meg leendő feleségének, Kun Erzsébetnek apját, a Győrffy György által Szajánnal azonosított kun fejedelmet feleségével és hadi népével együtt.⁹⁷ István ezután vette feleségül Erzsébetet, jóllehet az nem bizonyítható, hogy a kereszteléssel egy időben, de nyilván azon ő maga is részt vett. 1258 februárjában pedig a Margitszigeten adott ki oklevelet. Valószínűsíthető tehát, hogy mielőtt 1258 nyarán Stájerországba távozott, többször megfordult Budán és környékén. Stájer uralma után azonban csak egyszer, 1260. augusztus 20-án jelent meg e területen, amikor is Székesfehérvárra ment.

Ezután úgy tűnik kizárólag csak keleti országrészben tartózkodott egészen 1265 tavaszáig, mikor az apjával támadt fegyveres konfliktus során egészen Pestig hatolt, majd az emlékezetes isaszegi csatában legyőzte apja hadseregét.⁹⁸ IV. Béla király a vesztes csatát követően a Komárom megyei Füzitőn lévő kúriájá-

ba vonult vissza, de Mária királyné Budán maradt, fia ugyanis innen úzta el őt, mikor a várost elfoglalta.⁹⁹ István az 1266. március 23-án, a Margitszigeten megkötött béke létrejöttéig feltehetően Budán rendezkedett be. Ekkor talán még az 1257 és 1258-as időszaknál is indokoltabb lehetett, hogy az apjával fennálló háborús állapotok miatt a Várhegy legdélibb részén a Duna, a rév és az utak ellenőrzésére tornyot emeltesen, ami egyúttal itteni szállásul is szolgálhatott.

A margitszigeti béke az 1262 decemberi pozsonyi, illetve az azt megerősítő poroszlói, majd az azokat kiegészítő 1263 májusi szakali szerződéseken alapult, s végeredményben a korábbi status quo újabb elismerését jelentette. István tehát a békekötés után rövidesen ismét keleti országrészébe távozott, ahonnan már csak 1270 májusában történt trónra kerülése után tért vissza Budára.¹⁰⁰

Végül is az Anjou István herceg és IV. Béla fia, István herceg mellett és ellen felsorakoztatott érvek közvetlen bizonyítékok hiányában nem tisztázták a torony névadójának személyét, ami pedig elengedhetetlenül szükséges lenne annak építési korának meghatározásához. Remélhetőleg azonban a további régészeti és történeti kutatásokat az itt tárgyalt adalékok is hozzásegítik majd a végső válasz kimondásához.

primogeniti illustris regis Hungarie, ducis Transsilvani cum medio sigillo fracto ...” MOL DL 76970. DL 77342; Szécsi Miklós nádor 1385. október 21-i oklevelében I. Lajos király 1364. május 13-i átírása István 1262. április 4-i okleveléről: „... predictam litteram ipsius domini Stephani ducis ... presentibus litteris nostris patentibus transcribi ... facientes ...” MOL DF 265526 (Štátny Obl. Arch. v Levoči, krasznahorkai Andrassy cs., Mohács e. okl. N K 1 3).

⁹⁶ PRT II. 254; SRH I. 212.

⁹⁷ Garai Miklós nádor 1412. július 7-i oklevelében említi az egri káptalan év nélküli, Istvánnak szóló jelentését: „... secunda vero earum [litterarum] similiter videlicet feria quarta ante dominicam Penthecostes anno emanationis carens littera clausa domino Stephano, filio Bele regis quarti tempore sui ducatus rescripta ...” MOL DL 498; valamint szintén Garai Miklós nádor 1424. február 25-i tartalmi átírásában: „... litteras domini Stephani, filii Bele regis quarti tempore sui ducatus, anno Domini millesimo ducentesimo sexagesimo septimo legaliter confectas nobis demonstrant continentes, quod ...” MOL DL 65861.

⁹⁸ Például Lackfi Imre nádor 1374-ben István egy 1260. évi oklevelét így írta át: „... prima videlicet ipsius domini Stephani regis, primogeniti regis Hungarie ... emanata ..., prelibatus dominus noster rex Ludovicus predictam possessionem Cheuzy prius per prefatum dominum Stephanum regem tempore sui ducatus in predicto anno M^{mo} CC^{mo} LX^{mo} ... modo prehabito ... datam et collatam nunc de novo ... in perpetuum dedisse et contulisse ...” MOL DF 243942 (MTA Könyvtára, Kézirattár, Okevélygyűjt. 174). RA 1768; Ugyanő szintén 1374-ben egy 1266. évi ifjabb királyt is hasonlóan közölt: „... unam domini Stephani iunioris olym, filii regis Hungarie et ducis

Transsilvani et domini Cumanorum ... nostro iudicario examini demonstravit ... in quarum prima videlicet ipsius domini Stephani regis littera adveniebatur, quod cum idem dominus Stephanus rex terram Pank vocatam hospitibus suis de Novo Castro contulisset ...” MOL DL 6165. RA 1859; Ilyenek még: Bebek György királynéi tárnokmester 1380. évi: MOL DF 232810 (Štátny Űst. Arch. SR Bratislava, Jászói prépostság magán lt., Okl. és iratok 48) és az egri káptalan 1409. évi: MOL DL 613., valamint Zsigmond király 1424. évi: MOL DL 71940. stb. oklevelei.

⁹⁹ WERBÓCZY 291. Pars II. Titulus 14., melynek címe: Quorum regum privilegia servantur, et quorum non ? 15§: Preterea quinti Stephani, filii ipsius quarti Belae demptis literis tempore ducatus ejusdem Stephani (qui se juniorem regem Hungariae et ducem Transylvaniensem tunc intitulare solebat) confectis et emanatis: Nam tales literae suae non servantur, nisi forsitan ipso postea regni gubernacula juste suscipiente pariter et possidente per eum fuissent confirmatae.“

¹⁰⁰ PAULER 1899. II. 221.

¹⁰¹ „... in predicto autem capitulo Budensi per manus fratrum, qui conversioni eorum multis annis institerant, baptizatus est cum uxore et exercitu suo maximus dux Cumanorum, cuius filiam bone idolis dominus Stephanus, primogenitus regis Hungariae iam coronatus in regem et ordini nostro valde devotus in uxorem accepit ...” GYÖRFFY 1973. 301. 344; GYÖRFFY 1998. 596.

¹⁰² RA 1753; RA 1769; PAULER 1899. II. 261–262. 536.

¹⁰³ Jans Enikel, Weltchronik: „... dar nach der künic Steffan sin muoter von Oven vertreip dan.“. GOMBOS 1937. III. 1328. 1485–1486. sorok.

¹⁰⁴ PAULER 1899. II. 263–266. 536–537; SZÜCS 1993. 116–123; RA 1919.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADE MAGYAR DIPLOMÁCIAI EMLÉKEK AZ ANJOU-KORBÓL. MonHungHist IV. oszt. Dipl. Emlékek I-III. Szerk. Wenzel Gusztáv 1-3. köt. Bp. 1874-1876.
- ANJOU ANJOU- KORI OKLEVÉLTÁR XXIII. 1339. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Piti Ferenc. Bp.-Szeged, 1999.
- AO ANJOUKORI OKMÁNYTÁR. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. MonHungHist I. oszt. Okmánytárak. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I-VII. Bp. 1878-1920.
- BALOGH 1952 BALOGH J.: A budai királyi várpalota rekonstruálása a történeti források alapján. MűÉ 1 (1952) p. 29-40.
- BALOGH 1966 BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. I. Adattár. Bp. 1966.
- BANFI 1936 BANFI F.: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. TBM 5. (1936) p. 102-131
- BÁRCZAY 1897 BÁRCZAY O.: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897.
- BERTÉNYI 1986 BERTÉNYI IVÁN: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. MűÉ 35 (1986) p. 56-67.
- BÓNIS 1971 BÓNIS GY.: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971.
- BOSSÁNYI 1916-1918 BOSSÁNYI Á.: Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak 1342-1394. I-II. Bp. 1916-1918.
- BTOE BUDAPEST TÖRTÉNETÉNEK OKLEVELES EMLÉKEI. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. III/1-2 (1382-1439). Bp. 1987.
- BUZÁS 1994 BUZÁS G.: A budai királyi palota déli nagycsarnoka. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. (Művészettörténet - Műemlékvédelem 6.) Bp. 1994. p. 109-128.
- CDES CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS SLOVACIAE I-II. Ed.: Richard Marsina. Bratislava, 1971-1987.
- COD. DIPL. MOR. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS MORAVIAE. XI-XV. Ed.: Antonius Boczek [et al.]. Brünn, 1885-1903.
- CSÁNKI CSÁNKI D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-III., V. Bp. 1890-1913.
- DÉTSHY 1966 DÉTSHY M.: Hol állt a középkori sárospataki vár? HOMÉ 5 (1966) p. 177-197.
- DERCSÉNYI 1941 DERCSÉNYI D.: Nagy Lajos kora. Bp. 1941.
- DESICS 1929 DESICS I.: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásai. In: Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története II. Szombathely, 1929. p. 312-313.
- DÓRY 1917 DÓRY E.: Magyarország címerének kialakulása Turul 35 (1917) p. 17-33.
- ENGEL 1996 ENGEL P.: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Bp. 1996.
- EUBEL 1898 EUBEL, C.: Hierarchia catholica medii aevi 1-3. vol. Monasterii-Regensberg, 1898-1923.
- FEJÉR FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Buda, 1829-1844.
- FEJÉRPATAKY 1885 FEJÉRPATAKY L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885.
- FELD 1990 FELT I.: A 13. századi várak az eddigi kutatásokban. Castrum Bene 1. p. 8-19.
- FRAKNÓI 1905 FRAKNÓI V.: Nagy Lajos király és Erzsébet anyakirályné kiadatlan levelei VI. Kelemen pápához. 1346-1347. Történelmi Tár. Új folyam 6 (1915) p. 1-12.
- FÜGEDI 1977 FÜGEDI E.: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből 82. Bp. 1977.
- GEREVICH 1966 GEREVICH L.: A budai vár feltárása. Bp. 1966.
- GEREVICH 1973 GEREVICH L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vétség. In: Budapest története 2. Bp. 1973. p. 243-335.
- GEREVICH 1987 GEREVICH L.: A budai vár Zsigmond király korában. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. 2. Bp. 1987. p. 148-180.
- GERŐ 1962 GERŐ L.: A budai vár. Bp. 1962.
- GERŐ 1980 GERŐ L.: A helyreállított budai vár. Bp. 1980.

- GOMBOS : GOMBOS, A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I-III.* Budapestini, 1937-1938.
- GROTHUSEN 1967 GROTHUSEN, K-D.: *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts.* Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens Band 37. Wiesbaden 1967.
- GYÖRFFY 1958 GYÖRFFY GY.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzsfőtől az orszáig. *Századok*. 92 (1958) p. 12-87., 565-615.
- GYÖRFFY 1973 GYÖRFFY GY.: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest története I.* Bp. 1973. p. 218-349.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY GY.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Bp. 1998.
- HAJNIK 1899 HAJNIK I.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899.
- HÁZI 1921 HÁZI J.: *Sopron szabad királyi város története. I. rész 1. k. Oklevelek.* Sopron, 1921.
- HELTAI 1574 HELTAI G.: *Cancionale, az az Historias Enekes Könyw.* Colosvarot, 1574.
- HOLL 1997 HOLL I.: A budai palota középkori építéstörténetének kérdései. *BudRég* 31 (1997) p. 79-98.
- HOLLER 2001 HOLLER L.: A magyar országalmáról. *MűÉ* 50 (2001) p. 317-323.
- HORVÁTH 1935 HORVÁTH H.: A budai kőfaragók és kőfaragójelek. *Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái* 6. Bp. 1935.
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest-München, 1979.
- IVÁNYI 1931 IVÁNYI B.: *Eperjes szabad királyi város levéltára.* *Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio iuridico-politica.* Tom. II. 1245-1526. Szeged, 1931.
- JANITS (BORSA) 1940 JANITS (BORSA) I.: Az erdélyi vajda igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. *Bölcsészeti Doktori Értekezések. A Pázmány-Egyetem Bölcsészettudományi Kara.* Bp. 1940.
- KARÁCSONYI 1900 KARÁCSONYI J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900.
- KÉPES KRÓNKA KÉPES KRÓNKA, CHRONICON PICTUM. Hasonmás kiadás. A krónika latin szövegét sajtó alá rendezte Mezey László. Fordította Geréb László. Bp. 1964.
- KLAIČ 1982 KLAJČ, N.: *Povijest Zagreba.* Zagreb, 1982.
- KLAIČ 1984 KLAJČ, N.: O strukturi gradske jezgre zagrebačkog Gradeca u drugoj polovici XIV. stoljeća. *Iz Starog i novog Zagreb* 6 (1984) p. 33-72.
- KOLLÁNYI 1900 HOLLÁNYI E.: *Esztergomi kanonokok 1100-1900.* Esztergom, 1900.
- KOLLER KOLLER, J.: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I-VII.* Posonii, Pesthini, 1782-1812.
- KOVÁCS 1976 KOVÁCS É.: Magyarországi Anjou koronák. *ArsHung* 4 (1976) p. 7-19.
- KOVÁCS 1982 KOVÁCS É.: Anjou reprezentáció: Az ötvösség. In: *Művészet I. Lajos király korában.* Katalógus. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Bp. 1982. p. 97-98.
- KOVÁCS-LOVAG 1980 KOVÁCS É. - LOVAG Zs.: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1980.
- KRISTÓ 1979 KRISTÓ GY.: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979.
- KUBINYI 1990a KUBINYI A.: A Mátyás-kori államszervezet. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Bp. 1990. p. 53-147.
- KUBINYI 1990b KUBINYI A.: Árpád-kori váraink kérdése. In: *Castrum Bene* 1. p. 290-299.
- KUBINYI 1992 KUBINYI A.: Palota-terem. Terminológiai kérdések. In: *Castrum Bene* 2. p. 55-64.
- KUBINYI 1999 KUBINYI A.: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. *METEM Könyvek* 22. Bp. 1999.
- KUKULJEVIĆ KUKULJEVIĆ, J.: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* Zagrabiae, 1861.
- KUMOROVITZ 1942 KUMOROVITZ L. BERNÁT: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján.) *Regnum* 1942/1943. p. 455-497.

- KUMOROVITZ 1963 KUMOROVITZ L. B.: A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. *BudRég* 15 (1963) p. 109–150.
- KUMOROVITZ 1966 KUMOROVITZ L. B.: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. *TBM* 15 (1966) p. 9–26.
- KUMOROVITZ 1984 KUMOROVITZ L. B.: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. p. 293–330.
- KUMOROVITZ 1993 KUMOROVITZ L. B.: A magyar pecséthasználat története a középkorban. *Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta*. Második, bővített és javított kiadás. Bp. 1993.
- KURCZ 1988 KURCZ Á.: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp. 1988.
- MAGYAR 1991 MAGYAR, K.: Der Königspalast in Buda. In: *Budapest im Mittelalter Braunschweig*, 1991. p. 201–235.
- MAGYAR 1995 MAGYAR K.: A budavári királyi palota rövid építéstörténete. In: *Budapesti Történeti Múzeum. Főszerk. Buzinkay Géza. Szerk. Havassy Péter*. Bp. 1995. p. 12–19.
- MAGYAR 1997 MAGYAR K.: A középkori budai királyi palota fő építési alaprajzi rekonstrukciója. *BudRég* 31 (1997) p. 101–119.
- MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET 1987 MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET 1300–1470 KÖRÜL. 1. Szerk. Marosi Ernő. Bp. 1987.
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ E.: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp. 1984.
- MAROSI 1982 MAROSI E.: Buda. A királyi vár I. Lajos korában. In: *Művészet I. Lajos király korában. Katalógus*. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Bp. 1982. p. 221–223.
- MES MONUMENTA ECCLESIAE STRIGONIENSIS. Tomus quartus ab a. 1350 ad a. 1358. Ad edendum praeparaverunt: Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, András Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. *Strigonii–Budapestini*, 1999.
- MISKOLCZY 1923 MISKOLCZY I.: Magyarország az Anjouk korában. Bp. 1923.
- A NÉVTELEN MINORITA KRÓNIKÁJA A NÉVTELEN MINORITA KRÓNIKÁJA. Fordította Geréb László. Bp. 1960.
- NYÁRY 1886 NYÁRY A.: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886.
- ÓVÁRY 1877 ÓVÁRY L.: A Nagy Lajos és V. Károly francia király között tervezett szövetség 1374–1376. *Magyar Történelmi Tár XXIII. (II. évfolyam XI.)* Bp. 1877.
- PAULER 1899 PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Második, javított kiadás. I–II. Bp. 1899.
- PODHRADCZY 1861 PODHRADCZY J.: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelesége. Buda, 1861.
- POHL 1972 POHL A.: Évszám nélküli magyar dénárok, obulusok. Bp. 1972.
- POHL 1982 POHL, A.: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Graz–Bp. 1982.
- PÓR 1892 PÓR A.: Nagy Lajos 1326–1382. *Magyar Történeti Életrajzok*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1892.
- PÓR 1897 PÓR A.: Újabb pecsétani apróságok. II. *Turul* 15 (1897) p. 13–15.
- PÓR 1901 PÓR A.: István úr árvája. *Századok* 1901. p. 97–115., 193–208.
- PÓR 1905 PÓR A.: Jegerndorfi Pál nyitrai főesperes. *Századok* 1905. p. 693–711., 788–810.
- PÓR 1906 PÓR A.: Adakékok Jegerndorfi Pál életéhez. *Századok* 1906. p. 916–923.
- PÓR 1907 PÓR A.: Anjouk és Wittelsbachok. (Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen.) *Századok* 1907. p. 681–705. 777–792. 887–911.
- PÓR 1908 PÓR A.: Nagy Lajos király építőmestere. *Századok* 1908. p. 753–754.
- PRAY 1805 PRAY, G.: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Opus postumum cum XVI tabulis aeri incis. Buda, 1805.
- RUPP 1865 RUPP J.: Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. *ArchKözl* 5 (1865) p. 46–66.
- SMIČIKLAS SMIČIKLAS, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac SLAVONIAE. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II–XVIII. *Zagrabiae*, 1904–1934.

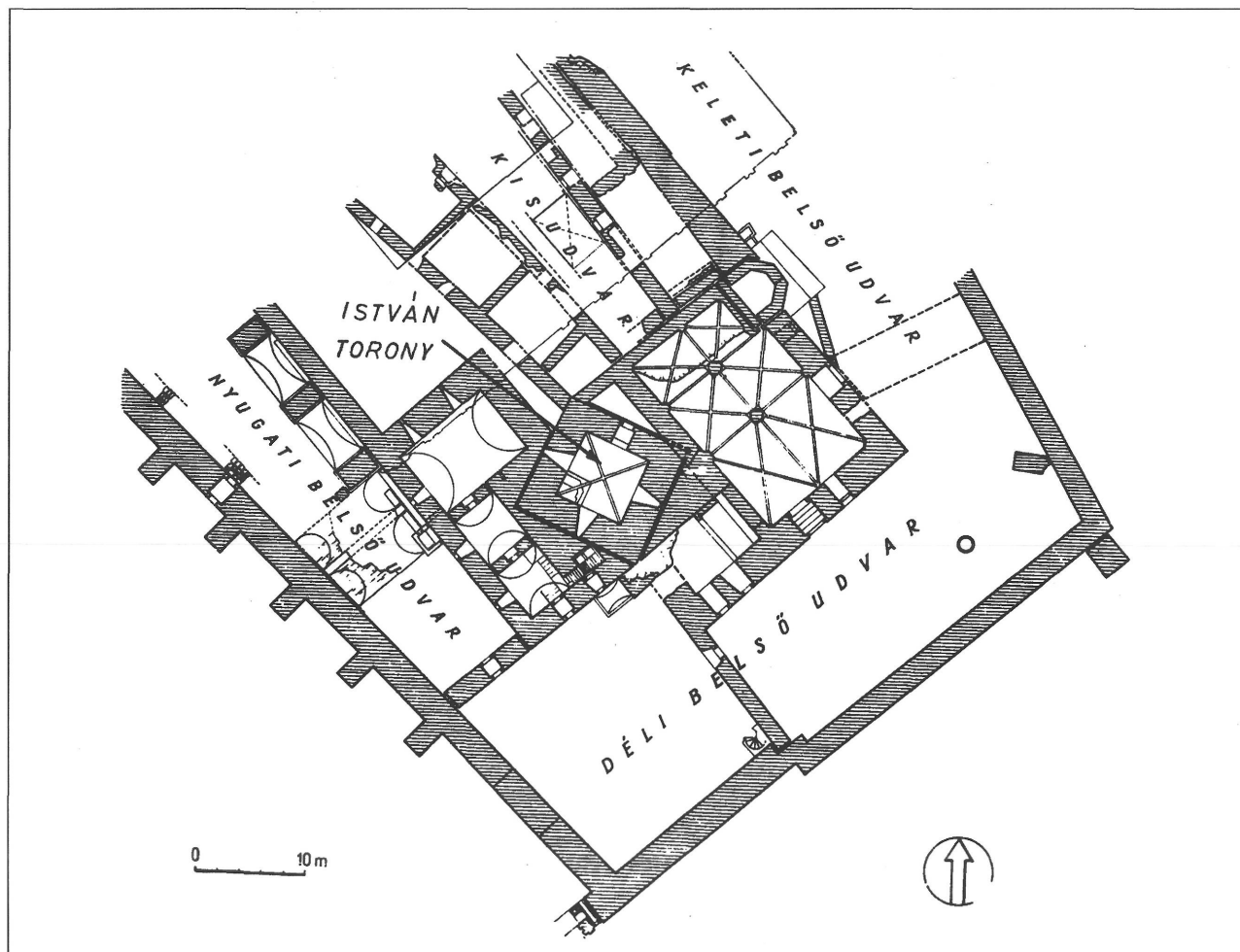
- SRH SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM TEMPORE DUCUM REGUMQUE STIRPIS ARPADIANAE GESTARUM. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I-II. Budapestini, 1937-1938.
- SZÉKELY 1559 SZÉKELY I.: Krónika ez világnak jeles dolgairól. Krakkó, 1559. Hasonmás kiadás. Bibliotheca Hungarica Antiqua III. Bp. 1960.
- SZÉKELY 1988 SZÉKELY GY.: Hunyadi László kivégzése – Struktúraváltozások a magyar állam és főváros kormányzásában. TBM 22 (1988) p. 61-102.
- SZENTPÉTERY 1921 SZENTPÉTERY I.: V. István ifjabbkirálysága. Századok 1921. p. 77-87.
- SZENTPÉTERY 1930 SZENTPÉTERY I.: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. Hóman Bálint. II/3. Bp. 1930.
- SZENTPÉTERY 1933 SZENTPÉTERY I.: A kancelláriai jegyzetek Anjou-kori okleveles gyakorlatunkban. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1933. p. 471-490.
- SZERÉMI SZERÉMI GY.: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bp. 1961.
- SZIKSZAY 2000 SZIKSZAY B.: Az országalma Anjou-címere. MűÉ 49 (2000) p. 285-297.
- SZÚCS 1993 SZÚCS J.: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993.
- THEINER THEINER, A.: Vetera monumenta historica Hungarum sanctam illustrantia. I-II. Romae, 1859-1860.
- THURÓCZY JOHANNES DE THUROCZ: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova. Tomus VII. Bp. 1985.
- TOLDY 1862 Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita. Collegit, recensuit, edidit Franciscus Toldy. Tomus primus. Pesthini, 1862. Ac commentariis, epilogo et indice aucta publici iuris faciendae curavit Geisa Érszegi. In aedibus Bibl. Acad. Scien. Hung. Budapestini, 1986.
- VAJAY 1967 VAJAY, SZ.: L'heraldique, image de la psychologie sociale. Atti dell'Accademia Pontaniana. Nuova Serie, Volume 16 (1967) p. 14-15.
- VARJÚ 1932 VARJÚ E.: Magyar várak. Bp. 1932.
- VÉGH 1999 VÉGH A.: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. BudRég 33 (1999) p. 25-34.
- VERANCSICS 1857 VERANCSICS A. ÖSSZES MUNKÁI I. MonHungHist Ser. 2. Vol. I. Pest, 1857.
- WENZEL WENZEL G.: Árpádokori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII. MonHungHist Diplomata. Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. Pest, 1860-1874.
- WENZEL 1857 Szerémi György II. Lajos és János királyok káplánja emlékirata Magyarországról 1484-1543. Közli Wenzel Gusztáv. Magyar Történelmi Emlékek I. oszt. Írók I. Pest, 1857.
- WERBŐCZY Decretum tripartitum juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae a magistro Stephano de Werbőcz. Tyrnaviae, 1775.
- ZICHY A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő. I-XII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghelyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest, Bp. 1871-1931.
- ZOLNAY 1952 ZOLNAY L.: A XIII-XIV. századi királyi szálláshely. MűÉ 1 (1952) p. 15-28.
- ZOLNAY 1953 ZOLNAY L.: Még egy szó a budavári XIII-XIV. századi királyi szálláshely hollétéről és a déli palota építési időpontjáról. MűÉ 2 (1953) p. 204-209.
- ZOLNAY 1959 ZOLNAY L.: A XIII-XIV. századi budai királyi palotáról. A budai várostörténet első századának néhány kritikus kérdése. MűvDocKözp Évkönyve 1959/1960. p. 7-64.
- ZOLNAY 1963 ZOLNAY L.: „Opus castrum Budensis” A XIII. századi budai vár kialakulása. TBM 15 (1963) p. 43-107.
- ZOLNAY 1964 ZOLNAY L.: István ifjabb király számadása 1264-ből. BudRég 21 (1964) p. 79-114.
- ZOLNAY 1982 ZOLNAY L.: Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Bp. 1982.
- ZSOLDOS 2001 ZSOLDOS A.: Kárászi Sándor bán és utódai. Századok 135 (2001) p. 385-407.

BEITRÄGE ZUR FRAGE DES NAMENGEBERS DES STEPHAN-TURMES IN DER BUDAER BURG

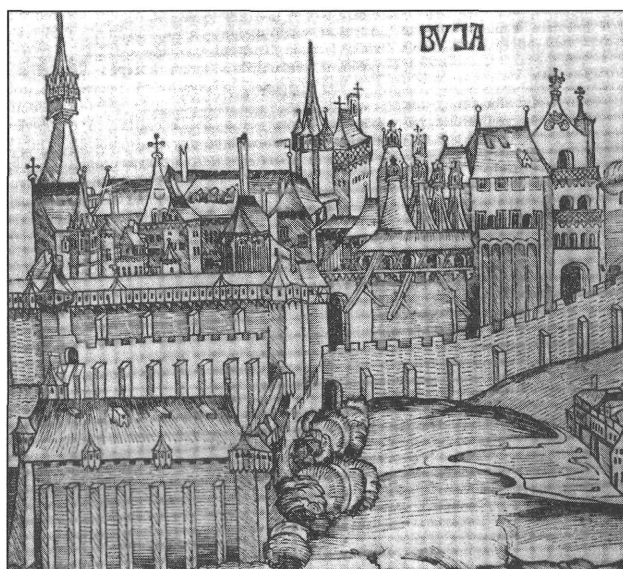
Während des Überblicks der auf die frühesten Gebäude des Königspalastes in der Budaer Burg bezüglichen Quellen aus dem 15./16. Jahrhundert hat sich herausgestellt, dass die anhand der falschen Quellenpublikationen angenommene Benennung "István vár" (Stephan-Burg) nicht existierte und das Bauobjekt als "István herceg tornya" (der Turm des Herzogs Stephan), beziehungsweise "István úr tornya" (der Turm des Herrn István) genannt wurde. Für Namensgeber des Turmes wurde bisher mehr oder weniger der Bruder König Ludwigs I., der Herzog Stephan Anjou gehalten und die Erbauung der angenommenen Burg wurde mit seiner Tätigkeit zwischen 1347-1354 verbunden. Aber der Herzog spielte in Buda nur vom Ende 1349 bis Ende 1352 eine auf den Ausbau eines selbstständigen Hofes hindeutende, regierungsseitige Rolle, zuerst als slawonischer, kroatischer und dalmatischer, später als transsilvanischer Herzog, endlich aber als Herzog von Sáros und Szepes (Zips). Als Prinzregent hat er den König nur während des II. Feldzuges gegen Neapel, das heißt von der Mitte Aprils bis Ende Oktobers 1350 vertreten. Ende 1352 hat er Buda hingegen entgültig verlassen, weil er sein Hof während seiner zweiten slawonischen, kroatischen und dalmatischen Herzogschaft nach Zagreb (Agram) verlegte. Während seiner, zum Hof von Buda verknüpfbaren Tätigkeit sind weder solche Umstände/Momente aufgetaucht, die auf seine selbstständige Herzogsresidenz hindeuten würden, noch solche Ereignisse, die ihre Errichtung begründen könnte, aber auch diese Möglichkeit ist nicht auszuschließen.

In der Fachliteratur ist, obwohl mit kleinerer Publizität, aber doch früher - hauptsächlich anhand des

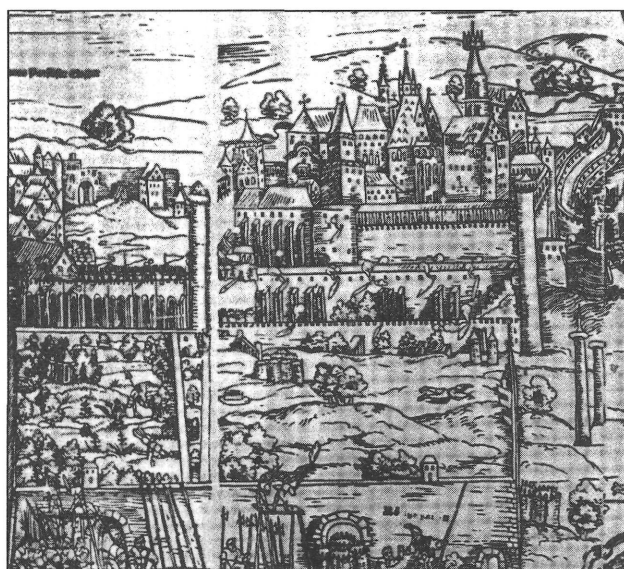
Aufwerfens von Jolán Balogh - eine andere mögliche Namensgeber, der Sohn des Königs Béla IV, der spätere König Stephan V. aufgetaucht, dessen Person die Errichtung des Turmes etwa 100 Jahre früher datieren würde. Seine herzogliche Namensgebung haben aber seine spätere königliche und auch während seiner Herzogschaft getragene Titel *primogenitus regis*, später *rex iunior*, die von der tatsächlichen Gebietsmacht bedeutende *dux*-Würde nur ergänzt wurden, zweifelhaft gemacht. Die Untersuchung der bezüglichen Quellen aus den 13.-15. Jahrhunderten hat aber nachgewiesen, dass er auch trotz seiner Titel einige Male vor seiner Thronbesteigung Herzog genannt wurde, so kann angenommen werden, dass diese Benennung auch im Fall des Gebäudes im Budaer Burg benutzt wurde. Es ist auch allgemein bekannt, dass er in seiner Burg in Patak (Újhely) einen Turm errichten ließ. In Buda hatte er dafür zwischen 1257 und des Sommers 1258 sowie 1265 und des Frühlings 1266 eine Möglichkeit. 1265 hat er während seiner Waffenkonflikt mit seinem Vater die Stadt besetzt und die Kriegslage konnte die Errichtung eines Turmes für die Kontrolle der Donau, der Reede und der Wege im südlichen Ende des Burgberges begründen, was vielleicht auch als seine dortige Unterkunft diente. Dass das Gebäude aus dem 13. Jahrhundert stammt, wird auch von den archäologischen Beobachtungen in der Umgebung und von den erschlossenen Funden nicht ausgeschlossen. Dennoch gibt es für die Entscheidung der Person des Namensgebers keine direkten Beweise, deshalb lohnt es sich die Frage im Lichte der Gesagten solange offen zu halten, bis sie von den neuen archäologischen und historischen Forschungen entgültig abgeschlossen werden.

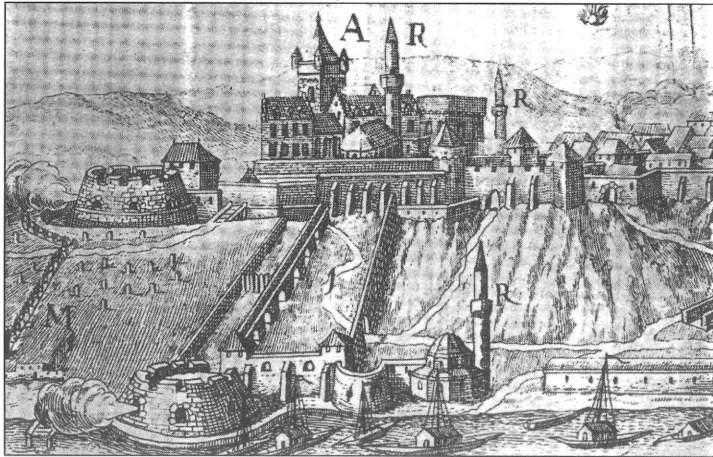
1. kép. A középkori budavári palota déli épületeinek és várfalainak alaprajza Gerevich László nyomán.

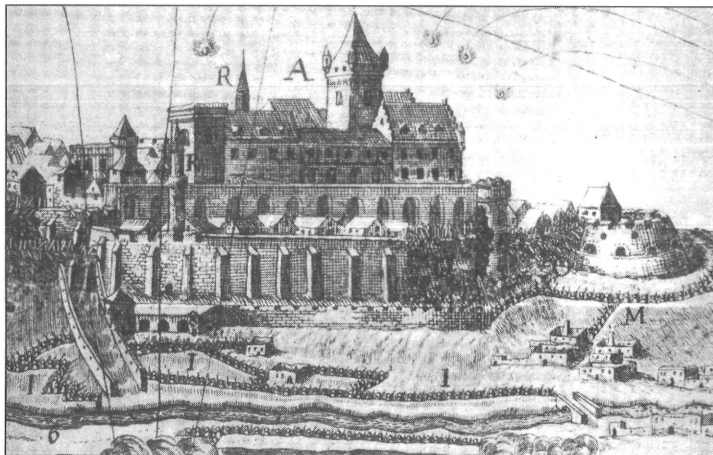
2. kép. Buda keletről. Fametszet H. Schedel krónikájában. 1493.

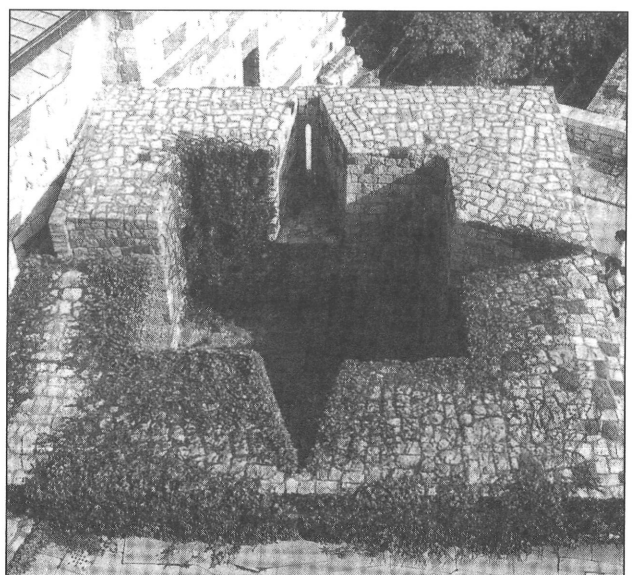
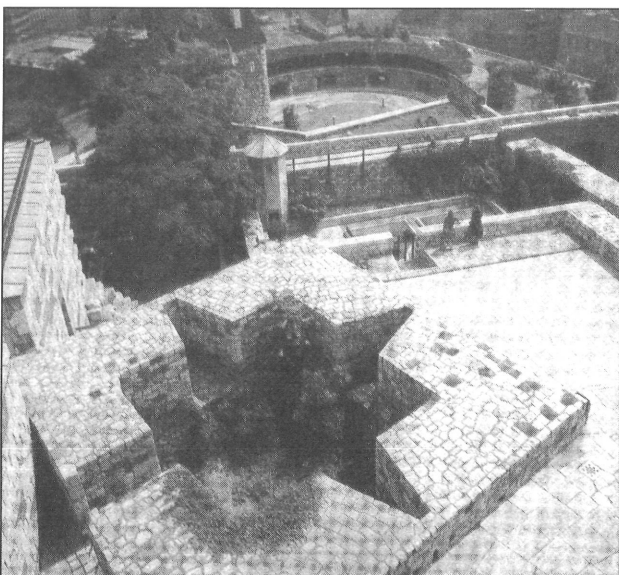
3. kép. Buda nyugatról. E. Schön fametszete. 1541.

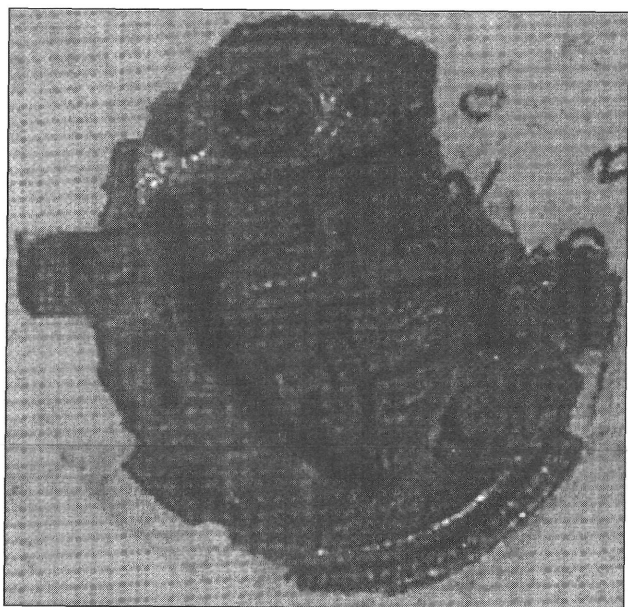
4. kép. Buda keletről. L. N. Hallart rajza után M. Wening rézkarca. 1686.

5. kép. Buda nyugatról. L. N. Hallart rajza után M. Wening rézkarca. 1686.

6. kép. Az István torony helyreállított maradványai.

7. kép. Anjou István herceg gyűrűspecsétje. 1350. Győr-Sopron-Moson
M. Lt. Sopron város lt. DL 141.

8. kép. Anjou István erdélyi hercegi lovaspecsétje. 1351. BTM 66.1954.

9. kép. István királyfi és stájer herceg kettőspecsétjének előlapja. É. n.
BTM 66.1899.1.

10. kép. István királyfi és stájer herceg kettőspecsétjének hátlapja. É. n.
BTM 66.1899.2.